

Західний науковий центр
НАН України та МОН України

ISSN 2409-1375
Наукова організація «Львівський
аналітичний дім»

**Психологічні виміри
культури, економіки,
управління:
науковий журнал**

**Psychological Dimensions
of Culture, Economics, Management:
Science Journal**

ВИПУСК V

Львів – 2015

ISBN 978-966-397-184-9

Психологічні виміри культури, економіки, управління: Науковий журнал. – V, квітень, 2015.

Psychological Dimensions of Culture, Economics, Management: Science Journal. – V, april, 2015.

Для читачів, які цікавляться психологічними аспектами культури, виховання, освіти, комунікації, управління, економіки, права, політики, міжнародних відносин.

Статті друкуються у редакції авторів. За дотримання авторських прав, достовірність інформації, коректність висновків відповідальність несуть автори.

На обкладинці використано фрагмент твору Г. Клімта.

Редакційна рада:

*к. політ. н., доц. М.З. Буник; к. філос. н., доц. О.І. Гук;
д-р. психол. н., проф. Н.І. Жигайло; Є.В. Захарчук;
к. філос. н., доц. І.В. Карівець; І.І. Кожушко-Лозинська; М.В. Кравець;
к. філос. н., доц. О.М. Лосик; к. техн. н., доц. Б.О. Магура;
к. соціол. н. Т.Д. Матвійчук; У.Ю. Парубій;
к. мистецтв., доц. О.В. Руденко; к. психол. н., доц. І.І. Семків.*

**Керівник проекту, відповідальний редактор
О.М. Лозинський.**

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
серія ЛВ №1178/432-Р від 03.09.2014 р.

ББК 88. 5

ISBN 978-966-397-184-9

Зміст:

ПЕРЕДМОВА.....	4
ЧАСТИНА 1. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ ТА СУСПІЛЬСТВА	5
Банковський Ігор. Розвиток загальних здібностей в підлітковому віці (12-17 років) у загальноосвітній середній школі	5
Закалик Галина, Оксана Конюх. Емпатія як чинник формування «синдрому емоційного вигорання» у лікарів	19
Карпович Наталія. Соціально-психологічні чинники становлення особистості підлітка в сім'ї	32
Лозинський Олег. Психологічний аналіз економічних технологій політичної корупції.....	44
Шерешкова Катерина. Розвиток професійних здібностей в підлітковому віці (15-19 років) в закладах професійно-технічної освіти.....	57
ЧАСТИНА 2. ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ КУЛЬТУРИ	64
Сергеєв Микола. Психологічні виміри поезій Т. Г. Шевченка як спосіб самоідентифікації українського народу	64
ЧАСТИНА 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У СУСПІЛЬСТВІ	77
Вознюк Андрій. Перспективи функціонування та розвитку сільськогосподарських підприємств	77
Дубневич Юрій. Аналіз стану ринку праці та зайнятості молоді в Львівській області	85
ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ.....	92

Передмова

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» покликаний оприлюднювати авторські наукові дослідження, у яких розкриваються психологічні аспекти культури, освіти, комунікації, управління, економіки, права, політики, міжнародних відносин – на перший погляд різних сфер, однак у яких значною мірою проявляється людський фактор.

Цей науковою-видавничий проект реалізується організацією «Львівський аналітичний дім» та Західним науковим центром Національної Академії наук України та Міністерства освіти і науки України.

Науковий журнал «Психологічні виміри культури, економіки, управління» зареєстрований Міністерством Юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія ЛВ №1178/432-Р від 03.09.2014 р.), а також Міжнародним центром ISSN (ISSN 2409-1375).

Науковий журнал виходить щоквартально у першій декаді січня, квітня, червня, жовтня. Термін подачі статей: до 28 грудня, 28 березня, 28 травня, 28 вересня. Статті, підготовлені згідно загально прийнятих вимог, прохання авторам надсилати на електронну скриньку: lviv-forum@ukr.net

Редакція наукового журналу надає роз'яснення щодо запитань авторів публікацій та інших зацікавлених осіб через електронну скриньку: lviv-forum@ukr.net

З матеріалами, що видаються за підтримки Наукової організації «Львівський аналітичний дім» читачі можуть ознайомитися на Інтернет-сторінці в соціальній мережі Facebook (пошук по назві: Львівський аналітичний дім).

Запрошуємо до співпраці молодих дослідників, науково-педагогічних працівників, практиків, авторитетних науковців та усіх небайдужих до розвитку української науки.

Частина 1.

Психологічні аспекти життєдіяльності людини та суспільства

Банковський Ігор.

Розвиток загальних здібностей в підлітковому віці (12-17 років) у загальноосвітній середній школі

Період дорослішання є надзвичайно важливим для розвитку й становлення особистості. В цей період у людини відбувається швидкий розвиток не тільки фізичного тіла та внутрішніх органів, а й всієї психіки в цілому - всіх пізнавальних процесів, емоційно-вольової сфери, формування характеру, здібностей, вдосконалення мови та інше. В цей вік підлітка підтримує спеціальний освітньо-виховний інститут – школа, який допомагає йому якісніше і більш комфортно соціалізуватись, набути необхідних знань, навичок і вмінь та успішно увійти у більш доросле життя. Навчально-виховний комплекс «Середньо-загальноосвітня школа №2 - гімназія», що у місті Трускавець, успішно виконує цю покладену на нього роль. Ця школа допомагає формувати всебічно розвинену особистість з створенням умов для розвитку її загальних здібностей, а також надає правильне виховання щодо становлення здорового способу життя, патріотизму, правової свідомості. У школі також здійснюється систематична співпраця з батьками учнів для реалізації спільної виховної діяльності.

Ключові слова: Загальні здібності, підлітковий вік, дорослішання, навчально-виховний процес, середньо-загальноосвітня школа, розвиток.

Характеристики вікового періоду розвитку

Вік від 12 до 17 років для людини є насиченим та особливо складним, саме у цей період відбувається дорослішання людини. Дорослішання є етапом онтогенезу людини, який триває від 11-12 та приблизно до 20 років і охоплює підлітковий вік, ранню та зрілу юність. Головною його особливістю є перехід від дитинства до дорослості. Період дорослішання характеризується якісними і кількісними змінами у біологічній, психологічній, особистісній і соціальній сферах людини. Підліток і юнак відкривають для себе свій внутрішній світ, ідентифікують себе в соціумі, обирають життєвий шлях на основі ціннісного і професійного

самовизначення. Особливо актуальними в період дорослішання є потреби особистості у самоствердженні, самовираженні, самореалізації і саморозвитку.

Підлітковий вік є першим перехідним періодом від дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими. Інтенсивний статевий розвиток зумовлює виникнення статевого потягу і пов'язані з ним переживання й інтереси.

Підлітковий вік охоплює період від 11-12 до 14-15 років, що відповідає середньому шкільному вікові, тобто 5-9 класам сучасної школи. У цей період в особистості дитини відбуваються складні і суперечливі зміни, на підставі чого його ще називають важким, критичним, перехідним. Така оцінка зумовлена багатьма якісними змінами, які нерідко пов'язані з докорінним ламанням попередніх позицій, особливостей активності, інтересів і стосунків дитини. Відбуваються вони за порівняно короткий час, здебільшого бувають несподіваними і надають процесові розвитку стрибкоподібного, бурхливого характеру. Майже завжди ці зміни супроводжуються появою у підлітка суб'єктивних труднощів.

Підлітковий вік характеризується швидким, нерівномірним ростом і розвитком організму. Відбувається ствердіння скелета, вдосконалюється м'язова система. Однак нерівномірність розвитку серця і кровоносних судин, а також посилена діяльність залоз внутрішньої секреції часто спричиняють тимчасові розлади кровообігу, підвищення тиску, напруження серцевої діяльності, посилення збудливості дітей, що виражається у нервозності, швидкій втомі, запамороченнях і підвищеному серцебитті. Нервова система підлітка ще не зовсім готова витримати сильні, тривалі подразники, часто перебуває під їх впливом у стані загальмованості або сильного збудження.

На підлітковий вік припадає активний пізнавальний розвиток особистості. Розгортається він у малопомітних для

дитини і тих, хто її оточує, формах. Упродовж цього періоду триває розвиток мислення, пам'яті, формується цілісніше усвідомлення того, що відбувається навколо, розширюються межі уяви, діапазон суджень. Ці можливості пізнання сприяють швидкому нагромадженню знань. Когнітивний розвиток у підлітковому віці характеризується розвитком абстрактного мислення, логічної пам'яті, використанням метакогнітивних (пов'язаних з виробленням стилю інтелектуальної діяльності) навичок. Ці фактори суттєво впливають на зміст думок підлітка, його здатність до моральних суджень.

У підлітковому віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом.

Особливості проявів і перебігу підліткового періоду залежать від конкретних соціальних обставин життя і розвитку підлітка, його соціальної позиції у світі дорослих. Вирішальна роль у його психічному розвитку належить передусім системі соціальних відносин (відносин із навколишнім світом). Біологічний чинник впливає на підлітка опосередковано - через соціальні стосунки з оточенням.

Щодо більш старшого, раннього юнацького віку (від 15-16 до 17-18 років), то протягом нього особистість досягає високого рівня інтелектуального розвитку, збагачує ментальний досвід, уперше масштабно роздивляється свій внутрішній світ, свою індивідуальність, формує цілісний Я-образ, самовизначається у життєвих і професійних планах, осмислено спрямовує свій погляд у майбутнє, що свідчить про перехід її до етапу дорослості.

Протягом цього віку особистість виходить на рубіж відносної зрілості, у цей період завершуються бурхливий ріст і розвиток її організму, а також первинна соціалізація.

Утверджуючись у світогляді, самоусвідомлюючись і самовизначаючись, прагнучи індивідуальної неповторності, юнаки і дівчата виявляють значно вищий, ніж у підлітковому віці, рівень навчальної діяльності, комунікативності, починають

узгоджувати у своєму баченні майбутнього близьку і віддалену перспективи, нерідко переживаючи при цьому кризу ідентичності.

Ранню юність небезпідставно вважають перехідним віком. Біологічним критерієм переходу від дитинства до зрілості є фізичне, зокрема статеве, дозрівання.

У ранній юності закінчується формування скелета, швидко розвивається м'язова система. Ріст дівчат припиняється на 16-17 році (± 13 місяців), хлопців - на 17-18 році (± 10 місяців).

Відбуваються значні зміни в серцево-судинній системі: збільшується просвіт кровоносних судин, об'єм і продуктивність серця, що забезпечує нормальний кровообіг за різних, у тому числі й напружених, станів організму. Продовжується функціональний розвиток нервових клітин головного мозку. До 15 років, як правило, завершуються дозрівання кори великих півкуль та формування нейронного апарату всіх ділянок головного мозку. Умовні зв'язки в ранньому юнацькому віці характеризуються вищою стійкістю та більшими можливостями переключення.

На цьому віковому етапі у більшості юнаків і дівчат завершується статеве дозрівання. У дівчат уже сформовані вторинні статеві ознаки, внутрішні статеві органи продовжують інтенсивно рости, завершується формування жіночого типу статури тіла. У юнаків відбувається інтенсивне формування вторинних статевих ознак, чоловічого типу статури.

У ранній юності відбувається прогресивний розвиток теоретичного мислення (старшокласники виявляють логічне мислення, здатність займатися теоретичними міркуваннями та самоаналізом), їх інтелект формується як цілісна структура.

У цьому віковому періоді починає окреслюватися індивідуальний стиль інтелектуальної діяльності (пізнавальний і когнітивний стилі), формується ментальний досвід, виробляються індивідуальні варіанти способів сприймання, запам'ятовування і мислення, які визначають шляхи набуття, накопичення, перероблення та використання інформації.

Водночас багато представників цього віку схильні переоцінювати рівень своїх знань і розумових здібностей.

У ранньому юнацькому віці мовлення ускладнюється за змістом і структурою, розширюється активний і пасивний словники, формується вміння точно висловлювати абстрактні поняття, користуватись усним мовленням як засобом спілкування.

Щодо соціального ряду розвитку, то перехід від дитинства до дорослості в людському суспільстві передбачає залучення дитини до оволодіння системою знань, норм і навичок, завдяки яким індивід може створювати матеріальні та духовні цінності, виконувати суспільні функції і нести соціальну відповідальність. Тобто ранній юнацький вік пов'язаний із процесом соціалізації.

Як правило, дівчата випереджають у соціальному розвитку хлопців. Вони глибше й ефективніше засвоюють соціальні ролі, покладають на себе відповідальність за своє життя.

Оскільки в ранньому юнацькому віці відбуваються соціалізація, становлення цілісної особистості, школа повинна з однаковою відповідальністю дбати про підготовку старшокласника до праці, сімейного життя, трудової діяльності, виконання громадянських обов'язків, заохочувати його постійно займатися самовдосконаленням. Жодне з цих завдань не може бути розв'язане у відриві від іншого, без взаємодії з іншими соціальними інститутами.

Методи розвитку здібностей

У місті Трускавець, що розташоване у Львівській області, існує та функціонує декілька середніх загальноосвітніх шкіл. Одна з них розміщена на вулиці Данилишиних 19. А саме, це - Навчально-виховний комплекс «Середньо-загальноосвітня школа №2 - гімназія». Місія цієї школи: «Розвивати творчий потенціал дитини з урахуванням її індивідуальних можливостей, формувати навички здорового способу життя, національну свідомість і правову культуру».

Виховна робота в НВК «СЗШ №2 – гімназія» міста Трускавця відбувається за допомогою спеціально створеної адміністрацією

та соціальним психологом програмою під назвою «Ключ до успіху».

Допомогти дитині знайти свій ключ до успіху – ось основне завдання кожного педагога. Цим і пояснюється назва програми виховної роботи. Робота за такою програмою допомагає класному керівнику підібрати ключик до брами успіху кожного учня, відкрити її юним очам і вказати шлях до самовдосконалення, котрому немає меж.

Програма «Ключ до успіху» призначена для організації виховної роботи з учнями 5-11-х класів. Виховна програма має чіткий та цілеспрямований характер, що дає можливість здійснювати плідну діяльність в наступних розділах і напрямках виховання: робота з обдарованими дітьми, розвиток творчої особистості; формування навичок здорового способу життя; формування національної свідомості; формування базових правових знань; систематична співпраця з батьками для реалізації спільної виховної діяльності.

Змістом програми передбачено залучення підлітків до різних видів діяльності та створення умов для всебічного зростання особистості.

Робота за програмою ґрунтується на організації різнопланової діяльності школярів і тісній співпраці класного керівника з педагогом-організатором, практичним психологом, соціальним педагогом, учителями, медичною сестрою та лікарем-педіатром, батьками та громадськістю.

Програма базується на меті, завданнях, змісті, формах та методах виховання, що пов'язані з принципами української етнопедагогіки. Адже на нинішньому етапі розвитку українського суспільства суттєве значення у виховному впливі на

молодь має накопичена віками скарбниця етнічних цінностей, які слугують невичерпним джерелом формування свідомості, характеру, психічних особливостей кожної людини.

В основу програми покладаються такі принципи:

- гуманізації та демократизації виховного процесу;
- реалізації особистісно-орієнтованого підходу, діяльнісного та компетентісного підходів до організації роботи з дітьми;
- педагогічної доцільності та спрямованості;
- єдності зусиль сім'ї та школи;
- диференціації та індивідуалізації виховного процесу;
- безперервності та наступності виховання;
- зв'язку виховання з життям та народними традиціями;
- гармонійного поєднання індивідуального та колективного виховання;
- забезпечення активності та самодіяльності вихованців.

Метою програми є: виховання духовно-моральної особистості на засадах народної педагогіки; сприяння всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному становленню особистості в сучасному світі; формування і утвердження гуманістичного світогляду особистості, національних і загальнолюдських цінностей; плекання щирих стосунків між батьками й дітьми, братами й сестрами, членами родини, поваги до культурних надбань та традицій українського народу.

Складові цієї мети реалізуються через такі конкретні завдання виховної програми:

- формувати всебічно розвинену особистість здатну реалізувати свої здібності у сучасному суспільстві;
- сприяти створенню умов для формування здорового способу життя;
- виховати національно свідомого громадянина, патріота України;
- надати основні правові знання, формувати громадянина України, якому притаманні правова культура, усвідомлення цінності свободи;
- систематична співпраця з батьками учнів для реалізації спільної виховної діяльності, виховання толерантності.

Форми реалізації програми: лекції, бесіди; екскурсії, зустрічі; виставки, презентації; ігри, конкурси, змагання; тренінги, круглі столи, диспути; години спілкування, виховні години; родинні свята, календарно-обрядові свята; батьківські збори, семінари, дні відкритих дверей.

Завдання формування всебічно розвиненої особистості, здатної реалізувати свої здібності в сучасному суспільстві надзвичайно важливе – від цього залежить кого і як ми вчитимемо і виховуватимемо, на які особливості своїх учнів учитель звертатиме увагу.

Завдання школи – підтримати учня і розвинути його здібності, підготувати ґрунт для того, щоб ці здібності було реалізовано. Виявлення обдарованих дітей повинно починатися вже в початковій школі на основі спостереження, вивчення психологічних особливостей, мовлення, пам'яті, логічного мислення.

У навчально-виховній діяльності робота з обдарованими дітьми ґрунтується на диференційованому підході, що сприяє розширенню й поглибленню освітнього простору предмета.

Мета роботи з обдарованими дітьми – виявлення таких дітей та створення умов для їх оптимального розвитку.

Завдання педагогічного колективу полягає у тому, щоб створити умови, при яких будь-яка дитина могла б просуватися шляхом власної досконалості, уміла мислити самостійно, нестандартно. Цей шлях називається «самовдосконаленням дитини в умовах освітнього процесу».

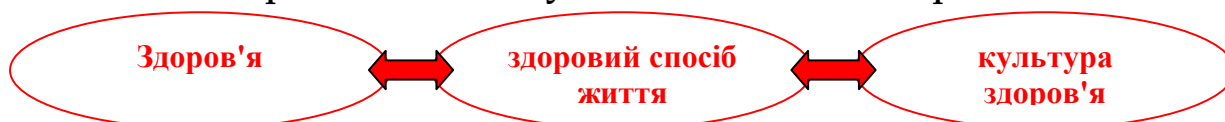
Всебічно розвинена особистість – це дитина, яка має яскраві й очевидні, іноді визначні досягнення (або внутрішні передумови таких досягнень) у тому або іншому виді діяльності.

Напрями роботи педагогічного колективу з формування всебічно розвиненої особистості:

- індивідуальна диференційована робота під час навчально-виховного процесу;
- гурткова робота;
- позакласні заходи у межах предметних тижнів;
- предметні заходи в класі із запрошенням батьків;

- участь учнів 5-11-х класів у шкільних конференціях «Мій внесок у наукову скарбничку»;
- участь в олімпіадах різного рівня;
- участь у творчих конкурсах різного рівня;
- театралізовані свята – особлива форма роботи з обдарованими дітьми, оскільки в них діти мають можливість не тільки реалізувати акторські здібності, безпосередньо беручи участь у виставах, але й виявити творчі навички, розробляючи сценарії постановок, розвинути схильність до художнього читання й літературної творчості, виявити ерудицію й дослідницькі навички у вікторинах і наукових диспутах. Така робота сприяє підвищенню мотивації обдарованих дітей до співробітництва з педагогами й клопіткій роботі із самовдосконалення.

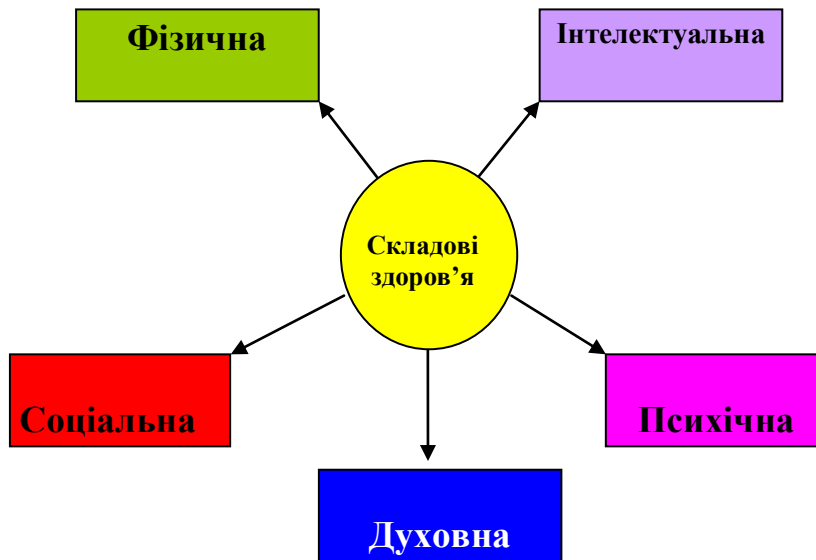
Створення умов для формування здорового способу життя є також важливим чинником у виховному процесі школи. Збереження і відновлення здоров'я залежить від рівня культури і становить культуру здоров'я людини. Тому поняття «здоровий спосіб життя» розглядається у співвідношеннях тріади:

Здоровий спосіб життя учнів – це сукупність ціннісних орієнтацій та установок, звичок, режиму і темпу життя, спрямованих на збереження, зміцнення, формування, відтворення здоров'я в процесі навчання виховання, спілкування, праці і відпочинку і передачі його у майбутньому.

Наших дітей ми повинні націлювати на усвідомлення того, що майбутнє кожного – за здоровим поколінням, бо фізично і морально здорова людина здатна творити і приносити користь іншим людям.

Всі добре знають, що сучасний погляд розуміє під здоров'ям людини феномен, що інтегрує п'ять основних складових здоров'я:

Навчально-виховний комплекс “СЗШ №2 - гімназія” м.Трускавця понад десять років є базовою школою сприяння здорового способу життя серед шкіл міста.

Педагогічний колектив НВК «СЗШ №2-гімназія» м.Трускавця в 2006 році був нагороджений Почесною грамотою Міністерства освіти і науки України, як переможець II туру Всеукраїнського конкурсу – захисту сучасної моделі навчального закладу – «Школи сприяння здоров'ю» за впровадження інноваційних технологій щодо формування культури здоров'я, позитивної мотивації на здоровий спосіб життя учасників навчально-виховного процесу.

Виховання національно-свідомого громадянина України є ще одним важливим завданням школи. Педагогіка через виховання та навчання дітей відтворює, продовжує і розкриває у кожному наступному поколінні народ, націю. Тому й національний підхід у науковому розв'язанні педагогічних проблем є обов'язковим.

Наш час вимагає відродження і розвитку української національної системи освіти і виховання. Молоді потрібно оволодіти не лише системою наукових знань, а насамперед цілісною національною культурою, духовністю, не виключаючи вищі здобутки культури, духовності цивілізованих народів.

Важливим напрямом патріотичного виховання є залучення до народознавства – вивчення культури, побуту, звичаїв рідного народу. Вивчаючи народознавство, діти поступово утверджуються у думці, що кожен народ, у тому числі й

український, має звичаї, які є спільними для всіх людей. Пізнаючи традиції, народну мудрість, народну творчість (пісні, казки, прислів'я, приказки, ігри, загадки тощо), розширюючи уявлення про народні промисли (вишивка, Петриківський розпис, Яворівська іграшка), вони поступово отримують більш-менш цілісне уявлення про втілену в художній і предметній творчості своєрідність українського народу.

Одним із провідних напрямків роботи учнівського самоврядування школи є робота сектору національно-патріотичного виховання «Краєзнавство», підвищення інтересу учнів до історії рідної школи, міста, краю, держави. Правильно організоване за змістом і формою учнівське самоврядування містить потужний виховний потенціал, розвиває лідерські якості, виховує активних громадян, відіграє значну роль в організації патріотичного виховання, яке спрямоване на формування в дітей любові до Батьківщини, дбайливо ставитись до рідної землі, оточуючих людей, мови, традицій, культури.

Наступним завданням школи є ціль формування основних правових знань, правової культури. Формування в Україні громадянського суспільства, розбудова суверенної, незалежної, демократичної та правової держави вимагає зміни підходів до виховання молодого громадянина. Сьогодні вже не потрібно доводити, що без цілеспрямованого правового виховання учнів цієї проблеми не розв'язати.

В НВК «СЗШ №2-гімназія» за останні роки склалась певна система правової роботи з учнями та громадськістю.

Правовий навчально-виховний процес регулюється Конституцією України, Законом України «Про освіту», Типовим Положенням про загальноосвітній заклад, Статутом школи.

Особлива увага приділяється правоосвітній роботі, мета якої – запобігання правопорушень, попередження розвитку асоціальної спрямованості особистості до навколишньої дійсності в процесі перевиховання, забезпечення набуття вихованців та учнів школи особистого досвіду реалізації прав і виконання обов'язків у моральних і правових взаємостосунках. Система правовиховної роботи школи передбачає вироблення

стійких морально-правових знань, соціально-психологічних навичок поведінки учнів у суспільстві, розвиток їх трудової і громадянської активності. Педагогічний колектив школи ставить за мету виховання здорової особистості, формування людини здатної до безконфліктного існування в суспільстві. Особлива увага приділяється конкретним і безпосереднім завданням правового виховання, а саме:

- формування в кожного учня системи знань з основ правознавства;
- формування поваги до держави;
- виховання в учнів правосвідомої поведінки;
- формування вміння активно захищати в установленому порядку свої права.

Основним завданням школи в незалежній Україні є виховання гармонійної, цілісної особистості – громадянина. Право – основа держави, знання права – повага до держави.

Останнім, та не менш важливим завданням є систематична співпраця з батьками для реалізації спільної виховної діяльності.

Важливе місце у вихованні дитини завжди відводилося сім'ї, а тому співпраця з батьками повинна мати кілька стратегічних напрямків:

- психолого-педагогічна просвіта батьків (на засіданнях батьківського всеобучу адміністрація школи, вчителі, шкільний психолог, представники правоохоронних органів, лікарі спрямовують батьків на необхідність створення оптимальних умов для збереження життя і здоров'я дітей, формування гуманних стосунків з дітьми, попередження насильства в сім'ї);
- організація діяльності батьківського комітету школи;
- участь представників батьківської громади в діяльності ради школи, ради профілактики правопорушень, що сприяє підвищенню авторитету батьків серед учнів та педагогів школи;
- індивідуальна робота з батьками учнів, які потребують посиленої педагогічної уваги через такі засоби впливу як рада профілактики правопорушень, педагогічний

консиліум, індивідуальна бесіда з представниками адміністрації, індивідуальна бесіда та корекційна діяльність психолога.

Велике значення під час роботи з батьками учнів мають продуманість і організованість системи співпраці.

Пропаганду педагогічних знань здебільшого здійснюють через батьківські куточки, де розміщують консультативні матеріали. У спеціальних папках містяться укладені педагогами і психологами добірки методичних рекомендацій для батьків, а також консультативні матеріали, що укладені медпрацівником та інструктором з фізичної культури.

Вдалою формою роботи з батьками є ефективне використання закритих скриньок та інформаційних кошиків, до яких будь-хто з батьків у зручний для себе час може внести пропозиції, зауваження. На основі цих зауважень педколектив може коригувати свою роботу, робити висновки, щодо питань, які хвилюють батьків.

Одним із видів роботи вчителя з батьками є анкетування. За допомогою анкет педагоги отримують дані, інформацію про будь-яку із сторін сімейного виховання від великої кількості батьків одночасно. Завдяки анкетуванню можна виявити ступінь залучення сімей до освітнього процесу, рівень батьківських вимог, рівень педагогічної культури сім'ї.

Висновки. Підлітковий вік характеризується виходом дитини на якісно нову соціальну позицію, пов'язану з пошуком свого місця в суспільстві: підліток починає інтенсивно рефлексувати на себе, на інших, на суспільство, інакше розставляються акценти - сім'я, школа, однолітки набувають нових значень і

сми́слів. Порівняння себе з дорослими і молодшими дітьми приводить підлітка до висновку, що він вже не дитина, а радше дорослий: він починає відчувати себе дорослим, прагне до визнання оточуючими його самостійності і значущості.

На цьому періоді життя школа відіграє важливу участь в формуванні особистості та загальних здібностей підлітка. Вона сприяє пізнавальному розвитку, соціалізації, формуванню подальших цілей та цілісної життєвої позиції людини.

Навчально-виховний комплекс «СЗШ №2 – гімназія» м.Трускавця виконує всі умови для успішного формування у підлітків їх загальних життєвих здібностей, зокрема це створюється за рахунок формування всебічно розвиненої особистості, здатної реалізувати свої здібності у сучасному суспільстві. Ця школа сприяє створенню умов для формування здорового способу життя; має методи для виховання національно-свідомого громадянина України; надає основні правові знання, які формують особистість якій притаманна правова культура та усвідомлення цінності свободи. У школі також здійснюється систематична співпраця з батьками учнів для реалізації спільної виховної діяльності, виховання толерантності людини.

Джерела:

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учеб. пособие для студ. вузов. - 4-е изд., стереотип. - М.: Издательский центр "Академия", 1999. - 672 с.
2. Анастаси А. Психологическое тестирование: пер. с англ. / Под ред. К.М. Гуревича, В. И. Лубовского. - М.: Педагогика, 1982. - 227 с.
3. Балл Г. О. Гуманістичні засади педагогічної діяльності // Педагогіка і психологія. - 1994. - № 2. - С. 3-11.
4. Бех І. Д. Духовні цінності розвитку особистості // Педагогіка і психологія. - 1997. - №4. - С. 124-129.
5. НВК «СЗШ №2 – гімназія» міста Трускавця // [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://nvk2g.com.ua/>

Стаття надійшла 20 січня 2015 р.

Закалик Галина, Оксана Конюх. Емпатія як чинник формування «синдрому емоційного вигоряння» у лікарів

Аналізуються різні підходи у вітчизняній та зарубіжній психології до розуміння емпатії як особистісної характеристики, спрямованої на співчуття іншим, та як чинника, з яким може бути пов'язана симптоматика «емоційного вигоряння».

Ключові слова: емпатія, емоційне вигоряння, морально-етична відповідальність.

Постановка проблеми у загальному виді. Діяльність медичного персоналу є тією сферою, яка пов'язана з постійною взаємодією людини з людиною. Її специфіка полягає у тому, що люди, прийнявши клятву Гіпократата, несуть моральну, етичну та правову відповідальність за життя та здоров'я пацієнта. Це викликає постійне переживання сильного напруження, контролю над власними емоціями, толерування стану хворого. Емпатійність – суто психологічне явище, одна з основних особистісних характеристик, що є умінням співпереживати, співчувати та ставитися гуманно до людських страждань. Емпатія надає нам можливість уявляти собі те, що відчуває інша людина, за рахунок чого ми здатні зазнавати таких самих почуттів. Здатність співчувати людям дає можливість медикові зрозуміти стан хворого і старатися йому допомогти, полегшити страждання і, таким чином, вирішити не лише суто медичну, але й у психологічну проблему – дати підтримку, вселити надію на одужання. Звідси вимоги, що пред'являються до емоційної сфери медичних працівників, – разом з емпатійністю, медики повинні бути емоційно стійкі. Як надмірна емоційність, так і емоційна загальмованість, можуть бути перешкодою у виконанні своїх професійних обов'язків – у наданні допомоги пацієнтам. Професійна завантаженість може створювати передумови виснаження і викликати емоційне вигоряння – вироблений особою механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на вибрані психотравмуючі дії. Саме воно стає перешкодою у реалізації особового потенціалу людини в професіях «людина-

людина». У наукових дослідженнях зустрічаються протирічливі дані щодо взаємозв'язку емпатії та схильності особистості до емоційного вигоряння. Велике значення для лікаря має здатність знаходити продуктивні шляхи протистояння емоційному вигорянню, зберігаючи при цьому високий рівень емпатії. Тому вивчення емпатії та її впливу на появу синдрому емоційного вигоряння у лікарів виступає актуальною проблемою дослідження.

Мета дослідження – вивчити явище емпатії та її впливу у формуванні синдрому «емоційного вигоряння» медичних працівників. Відповідно до мети необхідно виконати наступні завдання: проаналізувати явище емпатії та її вплив на формування синдрому «емоційного вигоряння» у медичних працівників; на основі сучасних методів дослідження провести емпіричне дослідження та на основі отриманих результатів зробити відповідні висновки.

Предметом дослідження була – емпатійність та її роль у розвитку синдрому «емоційного вигоряння» у лікарів. Відповідно було висунуто припущення, що в діяльності лікарів емпатія буде взаємопов'язана з різними компонентами емоційного вигоряння.

Матеріали та методи. В індивідуальному дослідженні взяли участь 39 лікарів Львівської обласної клінічної лікарні, які працюють у різних областях медицини: лікарі проктологічного (12 лікарів – усі чоловіки), ревматологічного (13 лікарів – сім чоловіків і шість жінок) та хірургічного (14 лікарів – п'ять чоловіків і дев'ять жінок) відділень. Вік досліджуваних – від 30 до 56 років.

У дослідженні були використані методи та методики: спостереження; бесіди; методи математико-статистичної обробки даних; методика «Дослідження емоційного віддукування» (А. Меграбян, адаптація Н. Епштейн); опитувальник «Діагностика рівня морально-етичної відповідальності особистості» (ДРМЕВО); методика діагностики рівня емоційного вигоряння (В. В. Бойко).

Теоретико-методологічну основу склали уявлення про емпатію як процес або стан (О. Сопіков, І. Юсупов, Т. Райк), як стійку властивість особистості (М. Муқанов, В. Лабунська, О. Саннікова), що є основою моральних почуттів (Т. Гаврилова, Ю. Гільбух, В. Шадриков) і джерелом альтруїзму, підтримуючої поведінки (Є. Ільїн, В. Колпачников, М. Яницький), яка відіграє центральну роль у гармонізації міжособистісних стосунків (В. Абраменкова, В. Агеєв, Ю. Гіпенрейтер), але може слугувати причиною появи емоційного вигорання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У 70-х років ХХ столітті, проводячи етимологічний аналіз емпатії було показано її справжній смисл і близькість з поняттям симпатії. Емпатія – це психічний процес, спрямований на моделювання внутрішнього світу переживань іншої людини і водночас це – психічна реакція у відповідь на стимул, це й властивість або здатність особистості, яка розкривається в умінні давати опосередкований емоційний відгук на переживання іншого, що включає рефлексію внутрішніх станів, думок і почуттів самого суб'єкта емпатії [6]. Емпатія є особливою здатністю суб'єкта до відбиття емоційних переживань внутрішнього світу іншої людини, що дозволяє партнерам досягати взаємоузгодження позицій, взаємного розуміння та здатності обирати у відповідності з цим спільні засоби само- і взаєморегуляції у процесі міжособистісної взаємодії [3]. Джерелом емоційної енергії для виникнення процесу співпереживання може бути емоційно збагачений рухливий образ [1].

Її найважливішими функціями є [6]:

- емпатія є детермінантою поведінки, вона пов'язана з альтруїзмом (Валлон, Даугола, Ліппс, Рібо, Шафер);
- емпатія – це специфічна емоційна форма пізнання, об'єктом якої є людина (Аш, Маркус, Роджерс, Шелер).

Є кілька теорій походження емпатії, серед яких поширення набула теорії інстинктивного походження емпатії:

- в основі виникнення емпатії лежить інтуїтивний відгук на будь-які прояви почуттів з боку інших;

- емпатія – умовно-рефлекторний феномен, результат соціального навчання, морального виховання;
- емпатія –раціонально-емоційно-інтуїтивна форма відображення;
- кінестетична теорія емпатії.

Тобто, під емпатією розуміють психологічний механізм розуміння особистістю іншої людини, що проявляється у формах емоційного зараження, співпереживання і співчуття, що супроводжується емоційною децентрацією та включає емоційний, поведінковий та психологічний компоненти.

В останні роки усе більшу увагу психологів привертає вивчення феномену емоційного вигорання. Дана проблематика набула широкого розповсюдження в наукових колах у кінці минулого століття і пов'язана з тим, що усе частіше у професіях, що пов'язані з діяльністю у системі «людина-людина». Професія медичних працівників у класифікації професій винесена в особливу групу «професії вищого типу» за ознакою необхідності постійної роботи над предметом і собою і вимагає творчого підходу [8, с. 75].

Емоційне вигорання – динамічний процес, що виникає поетапно у повній відповідності з механізмом розвитку стресу, і включає три фази [11]:

- нервова (тривожна) напруга – його створюють хронічна психоемоційна атмосфера, дестабілізуюча обстановка, підвищена відповідальність, трудність контингенту;
- резистенція, тобто опір, – людина намагається більш менш успішно захистити себе від неприємних вражень;
- виснаження – зубожіння психічних ресурсів, зниження емоційного тону, що настає унаслідок того, що опір виявився неефективним. У симптоматиці зазначалося, що в цей час у людини виникає потреба частих перерв у роботі. За даними науковців це має позитивний ефект, оскільки рівень вигорання знижується, але цей ефект носить тимчасовий характер.

Існує припущення, що емоційне вигорання є комбінацією фізичного, емоційного і когнітивного виснаження або

стомлення. Головний чинник емоційного вигорання – це емоційне виснаження, а додаткові компоненти є наслідком або поведінки (купірування стресу), що веде до деперсоналізації, або власне когнітивно-емоційного вигорання, що виражається в редукуванні особистісних досягнень (деформації суб'єктивної оцінки власних можливостей). І те і інше виявляється в деформації особистості і має безпосереднє значення для її соціального здоров'я [7, с. 447].

Варто вказати, що в науковій літературі використовуються різні варіанти перекладу англійського терміну «burnout», введеного американським психотерапевтом Х. Дж. Фреденбергом [15]. Зокрема, Т. В. Форманюк уживає його як «емоційне вигорання» [13], В. Д. Вид, Є. І. Лозинська – як «емоційне перегорання» [4]. Уживаними є також терміни «психічне вигоряння» [5] та «професійне вигоряння» [12]. Не можна стверджувати, що ці поняття ідентичні, але, оскільки в їх основі лежать подібні механізми, то їх можна вважати синонімічними [9]. Причинами емоційного вигорання можуть виступати організаційні, соціальні та ситуаційні фактори, а також психологічні характеристики особистості. Доктор К. Маслач підкреслює, що вигоряння – це не втрата творчого потенціалу, не реакція на нудьгу, а «емоційне виснаження, що виникає на фоні стресу, викликаного міжособовим спілкуванням». Воно виникає унаслідок психотравмуючої дії на організм стресу, що провокує захисну реакцію організму неспецифічної тобто загальної дії [16].

З огляду на це й виникає припущення, що між емпатією та емоційним вигорянням може існувати зв'язок.

Результати та їх обговорення.

Оцінка рівня емпатії показала наступне: для більшості досліджуваних характерний середній рівень емпатії – у 67%, і разом з тим у 18% – низький і 15% – високий. За профілями роботи це можна схематично зобразити наступним чином (рис. 1).

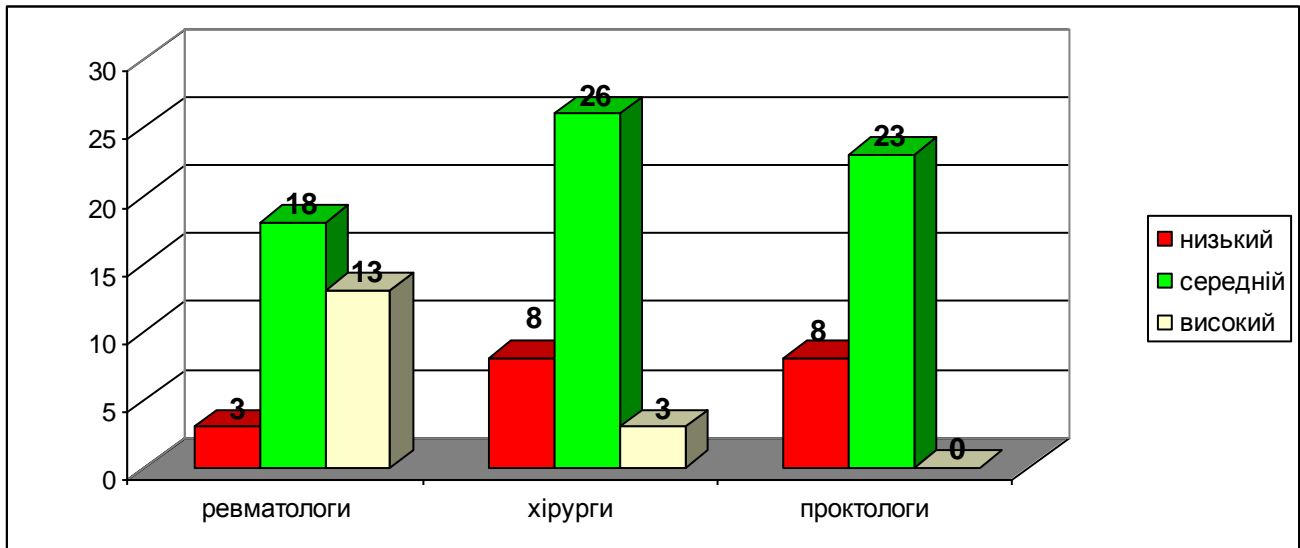

Рис. 1 Розподіл респондентів за рівнем емпатії, відповідно до профілю роботи (%).

Медичний працівник, лікар за своєю професією мусять володіти особливо важливою якістю – готовністю розуміти психічний стан людини і уміти співпереживати, тобто бути емпатійним. Особи з нормальним рівнем емпатії легше переносять критику на свою адресу, а це знову ж таки буде добрим показником у побудові стосунків з оточенням і реагуванням на них. Як відомо жінкам більше притаманне співпереживання іншій людині, співчуття їй, що має більшу відгукуваність прийти на допомогу і для них важливу роль відіграють психологічні взаємовідносини в колективі, що можна було спостерігати у процесі дослідження. Очевидним було й те, що життєвий досвід індивіда або посилював, або ж, навпаки, послаблював емпатію. Тобто емпатія залежить від доступності і багатства життєвого досвіду, точності сприймання людиною дійсності та її уміння налаштуватися на співрозмовника. Емпатія припускає здатність входити в емоційний резонанс, співчувати переживанням іншої людини настільки глибоко, що

цей процес може супроводжуватися великими емоційними витратами і бути психологічно травматичним. Емпатія виступає одним із важливих моральних почуттів людини, яка виявляється у її здатності до соціальних тенденцій, у першу чергу до прояву альтруїстичних дій. Діагностика показала, що у більшості досліджуваних виявлено середній рівень морально-етичної відповідальності (рис 2).

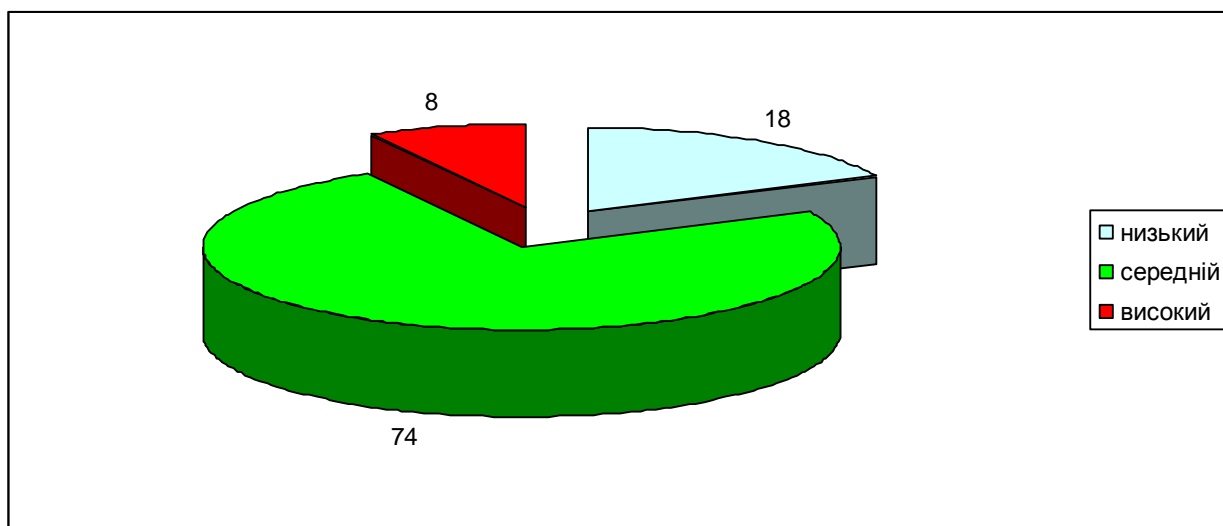

Рис. 2 Розподіл респондентів за рівнями морально-етичної відповідальності (%).

Однак, серед лікарів було виявлено й низький рівень морально-етичної відповідальності. Відповідно до профілю діяльності – 10% досліджуваних з проктологічного відділення, 5% досліджуваних – з хірургічного відділення і 3% досліджуваних – з ревматологічного відділення.

Діагностика емоційного вигоряння показала, що у 26% осіб виявлено сформовану фазу напруження; у 46% лікарів – фазу резистенції, у 31% осіб – фазу виснаження (рис. 3). У бесіді з лікарями було з'ясовано, що такими були проблеми незадовільного забезпечення лікарні медикаментами та необхідним інструментарієм, понаднормова робота, зумовлена станом пацієнта, яка є більше доброю волею лікаря і не оплачувана установою тощо. Нерозв'язність ситуації призводить до розвитку інших явищ «вигоряння». Наприклад, у деяких з них виявлено незадоволеність собою, загнаність у клітку та появу стану тривоги.

Симптом «незадоволеність собою» вказує на те, що такі лікарі переживають незадоволеність собою, вибраною професією, посадою, конкретними обов'язками. Існує механізм «емоційного перенесення» – енергетика прямує не тільки і не стільки зовні, скільки на себе. Враження від зовнішніх чинників діяльності постійно травмують особу і спонукають її знову і знову переживати психотравмуючі елементи професійної діяльності. У цій схемі особливе значення мають відомі внутрішні чинники, що сприяють появі емоційного вигорання: інтенсивна інтеріоризація обов'язків, незадоволеність виконуваних ролей; обставини діяльності, підвищена сумлінність і відчуття відповідальності.

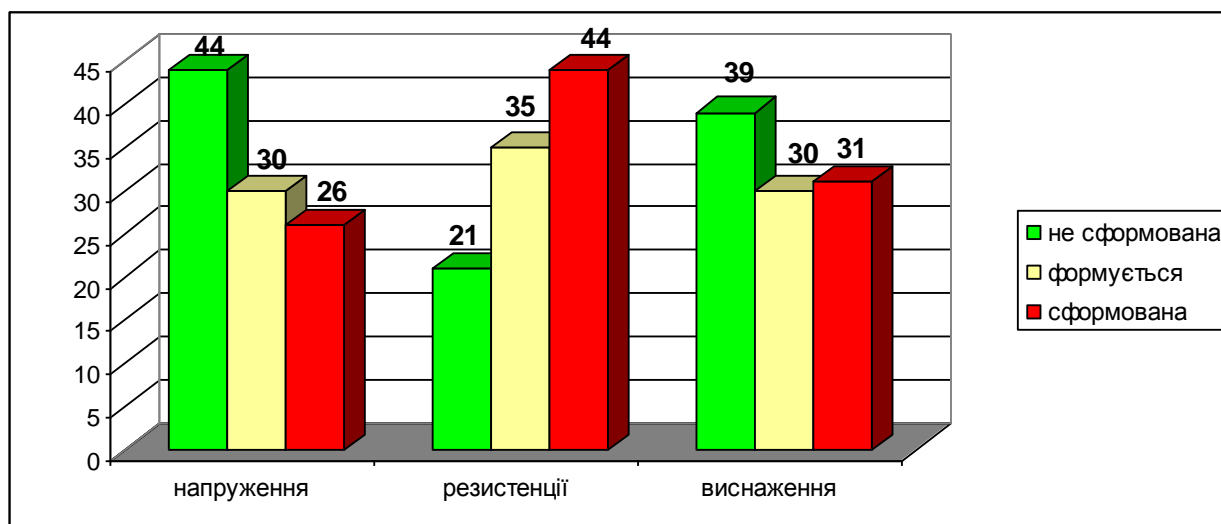

Рис 3. Фази емоційного вигорання, виявлені у лікарів за методикою «Діагностики емоційного вигорання» (В. В. Бойко, %).

На початкових етапах вигорання вони нагнітають напругу, а на подальших – провокують психологічний захист. У більшості лікарів дані симптоми не сформовані. Але разом з тим, для 16% лікарів відзначався сформований симптом «загнаності в клітку». Даний симптом є логічним продовженням розвитку стресу, що показує на негативний вплив психотравмуючих обставин. Власне неможливість їх усунення призводить до переживання відчуття безвихідності. Це стан інтелектуально-емоційної безвиході.

Якщо ж психотравмуючі обставини чинять серйозний тиск і усунути їх неможливо, то настає відчуття безвихідності. Будь-які спроби щось змінити, наступні невдачі зумовлюють ще більше

напруження і незадоволеність своєю роботою. Це спричинює посилення виходу психічної енергії за рахунок індукції ідеального: мисленнєві процеси працюють на плани, цілі, установки, сенси; підключаються образи належного і бажаного. Коли ж працівник не відчуває ефективності вжитих заходів, то переживається відчуття «загнаності в клітку», або стан інтелектуально-емоційного затору та безвиході [2].

Поступово незадоволеності переносяться на існуюче положення в соціумі, вироблення почуття несправедливості, через що люди проявляють відкрито агресивні тенденції в поведінці [10].

На фоні наростання подібних явищ спостерігається тривожність і депресія. Відчуття незадоволеності роботою і собою, що породжують могутню енергетичну напругу у формі переживання ситуативної або особистісної тривоги, розчарування в собі, у вибраній професії чи конкретній посаді. Це мабуть, крайня крапка у формуванні тривожної напруженості при розвитку емоційного вигоряння.

Симптом «розширення сфери економії емоцій» сформований у 29% респондентів. Сформованість даного симптому, свідчить про те, що такі лікарі втомлюються на роботі від контактів, розмов, відповідей на питання, а у пацієнтів вони виникають практично постійно і відповідь на них медичний працівник не завжди може дати. Тому часто такі лікарі старатимуться уникати спілкування. Це стосуватиметься не лише в робочому оточенні, але у дома. І часто саме домашні стають першою «жертвою» емоційного вигоряння лікаря, оскільки на роботі вони як фахівці ще вимушені спілкуватися, відповідно нормативам і обов'язкам, а удома – замикаються.

Для 24% лікарів характерним симптомом була «редукція професійних обов'язків», що може виявлятися в спробах полегшити або скоротити обов'язки, які вимагають великих емоційних витрат. У таких випадках, у першу чергу, страждають пацієнти, а поряд з цим, такі лікарі стараються уникати спілкування й з колегами по роботі. Вони не вважають за потрібне багато часу вділяти пацієнту, довше поговорити з

ними, допомогти із вирішенням особистісних проблем. Навіть ті запитання, які вони задають пацієнтові щодо їх самопочуття, – це швидше формальність, як почуття обов'язку чи співчуття хворому.

Найбільш важкою з точки зору симптоматики і складною у діагностичному плані є фаза виснаження. За даними дослідження вона виявлена в 31% респондентів. Емоційний дефіцит є свідченням того, що емоційно людина вже не здатна допомагати іншим власною діяльністю, вона не в стані співпереживати, відгукуватися на ситуації, які мали б зачіпати, спонукати, підсилювати інтелектуальну, волюву і етичну віддачу. При чому ще недавно таких відчуттів у людини не було. Поступово симптом посилюється і набуває більш ускладненої форми: все рідше виявляються позитивні емоції і все частіше негативні. Різкість, грубість, дратівливість, образи, капризи – доповнюють симптом «емоційного дефіциту».

Симптом «емоційної відстороненості» сформований у 29% лікарів. У разі сформованості даного симптому лікарі повністю виключають емоції з сфери професійної діяльності. Їх майже нічого не хвилює, майже ніщо не викликає емоційного відгуку – ні позитивні обставини, ні негативні. Причому це не початковий дефект емоційної сфери, не ознака ригідності, а набута реакція, що є емоційним захистом. Людина поступово вчиться працювати як робот, як бездушний автомат, хоча в інших сферах вона живе повноцінними емоціями. Реагування без почуттів та емоцій – найбільш яскравий симптом «вигорання». Він свідчить про професійну деформацію особистості і завдає збитку суб'єктові спілкування. Дуже часто на адресу таких лікарів можна почути скарги з боку пацієнтів, які відзначають бездушність у діяльності лікаря, який виявляє до них байдужість. Це може глибоко травмувати хворого і сповільнювати його видужування.

Симптом «особистісної усунутості, або деперсоналізації» сформований у 29 % лікарів. Даний симптом виявляється в широкому діапазоні настроїв і вчинків професіонала в процесі спілкування. Перш за все, відзначається повна або часткова

втрата інтересу до людини – суб'єкта професійної дії. Він сприймається як неживий предмет, як об'єкт для маніпуляцій – з ним доводиться щось робити. Об'єкт обтяжує своїми проблемами, потребами. Особа стверджує, що робота з людьми не цікава або обтяжлива, не дає задоволення, не представляє соціальної цінності – це є так званий деперсоналізований захисний, що супроводжується емоційно - вольовим антигуманним настроєм.

У 5% з досліджуваних лікарів (у двох осіб) було виявлено сформований симптом «психосоматичних і психовегетативних порушень» і для 8% (трьох осіб) даний симптом – на стадії формування. Даний симптом виявляється на рівні фізичного і психічного самопочуття. Зазвичай він утворюється за умовно-рефлекторним зв'язком негативної властивості: багато що з того, що стосується суб'єктів професійної діяльності, провокує порушення, що виражається в соматичних або психічних станах. Деколи навіть думка про таких суб'єктів або контакт з ними викликає погані настрої, погані асоціації, безсоння, відчуття страху, неприємні відчуття в області серця, судинні реакції, загострення хронічних захворювань.

Як зазначають дослідники, серед лікарів загальної практики виявляється високий рівень тривоги в 41% випадків, клінічно виражена депресія – в 26% випадків. Третина лікарів використовує медикаментозні засоби для корекції емоційної напруги, кількість алкоголю, що вживається, перевищує середній рівень [14]. У дослідженні, проведеному в нашій країні, у 26% терапевтів відзначено високий рівень тривожності, а у 37% – субклінічна депресія. Ознаки синдрому емоційного вигорання виявляються у 61,8% лікарів, причому у 8,1% – синдром у фазі «виснаження». Порівнюючи, дані результати з отриманими емпіричними даними, можна зауважити, що у більшості випадків вони збігаються. Фаза «виснаження» – це виражене падіння загального енергетичного тону і ослаблення нервової системи. Емоційний захист у формі «вигорання» стає невід'ємним атрибутом особистості.

Таким чином, в ході діагностики емоційного вигорання було встановлено що, у 26% лікарів найбільш вираженими спостерігалися такі симптоми емоційного вигорання як: переживання психотравмуючих обставин, незадоволеність собою, заганість у клітку, тривога і депресія, що характеризували фазу напруження. Разом з тим у лікарів відзначалися симптоми розширення сфери економії емоцій, редукції професійних обов'язків. У фазі виснаження перебували респонденти, у яких відзначалися симптоми емоційного дефіциту та емоційної відстороненості. Разом з тим, у двох лікарів – виявлено симптоми «психосоматичних і психовегетативних порушень» на стадії сформованості і у трьох – на стадії формування.

Проведений кореляційний наліз показав, що симптоматика емоційного вигорання співпадає у лікарів з рівнем емпатії. Зокрема, виявлені кореляційні зв'язки між емпатією та морально-етичною відповідальністю ($r = 0,59, p < 0,01$); емпатією та «заганістю в клітку» ($r = -0,529, p < 0,05$), яка стає невід'ємним атрибутом особистості, що провокує незадоволеність собою ($r = 0,534, p < 0,05$). Це виражається у тому, що такі лікарі емоційно не можуть «допомагати» людям, співчувати, «відгукуватися на ситуації» (це виявляється в грубості, різкості, дратівливості); повна або часткова втрата інтересу до людини як суб'єкта професійної дії, що пов'язано з появою неадекватних емоційних реакцій або неадекватним вибірковим емоційним реагуванням ($r = -0,56, p < 0,01$), емоційною відстороненістю ($r = -0,52, p < 0,01$). Емпатія негативно корелює з симптом переживання психотравмуючих обставин ($r = -0,592, p < 0,01$).

Більшу вираженість емоційного вигорання спостерігали в лікарів з низьким та високим рівнем емпатії та низьким рівнем морально-етичної відповідальності. При цьому профіль діяльності лікарів мав чітко окреслені симптоми вигорання, що було підтверджено кореляційним аналізом.

Джерела:

1. Бех И. Д. Сопереживание как детерминанта нравственного поведения личности // Диагностика и регуляция эмоциональных состояний. Всесоюзный симпозиум. – М., 1989. – С.12-16.
2. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других. – М.: Информац. Издт. дом Филин, 1996. – 472 с.
3. Василишина Т. В. Емпатія як фактор ефективності педагогічного спілкування: Дис канд. психол. наук: 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – К., 2000. – 230 с.
4. Вид В. Д., Лозинская В. И. Синдром перегорания в психиатрии и его зависимость от терапевтической идеологии Текст.: информ.-аналит. журн. Рос. психиатрический ж. – 1998. – № 1. – С. 19-21.
5. Водопьянова Н. Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика - 2-е издание./ Н. Е. Водопьянова, Е. С. Старченкова. – СПб: Питер, 2008. – 338 с.
6. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной психологии. (Исторический обзор и современные проблемы)// Вопросы психологи. – 1975. – № 2. – С. 17-19.
7. Ильин, Е. П. Эмоции и чувства/ Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2002. – 752 с.
8. Леонова А. Б. Комплексная стратегия анализа профессионального стресса: от диагностики к профилактике и коррекции Текст.: Психологический журнал, 2004. – Т.25. №2. – С. 75 - 85.
9. Мушастая Н. В. Эмоциональное выгорание как фактор деформации ценностно-смысловой сферы личности в условиях экстремальных ситуаций. Автореф дис. на соиск науч. степ. канд. психол. наук/ Н. В. Мушастая. – Ростов-на-Дону, 2007. – 19 с.
10. Никонова Л. «Синдром Кароши» угрожает фанатам своего дела // Зеркало недели. – 14 — 20 октября 2006. – № 39 (618).
11. Пенкер О. В. Синдром профессионального выгорания и его профилактика/ О. В. Пенкер // Психология. – 2001. – № 12. – С. 32-40.
12. Ронгинская Т. И. Синдром выгорания в социальных профессиях Текст.: Психологический журнал. – Т. 23, №3, 2002. – С. 85 - 95.
13. Форманюк Т. В. Синдром «эмоционального сгорания» как показатель профессиональной дезадаптации учителя Текст.: Вопросы психологии. – 1994. – №6. – С. 57 - 63.
14. Costa P. T., McCrae R. R. NEO RI-R. Professional Manual / Psychological Assessment Resources. Inc. Florida, 1992. – 320 p.
15. Freudenberger, H. J. Staff burn-out / H. J. Freudenberger // Journal of Social Issues. – 1974. – Vol. 30. – P. 159-165.
16. Maslach C. Job burnout: New directions in research and intervention// Current Directions in Psychological Science. – 2003. – Vol.12. – P. 189-192.

Стаття надійшла 10 березня 2015 р.

Карпович Наталія. **Соціально-психологічні чинники** **становлення особистості підлітка в сім'ї**

У центрі уваги статті знаходиться одна з найскладніших проблем психології – проблема становлення особистості підлітка в сім'ї. На основі психологічних досліджень розкриваються ті важливі соціально-психологічні чинники, які впливають на становлення особистості підлітка в сім'ї, психологічні особливості взаємин батьків з дітьми-підлітками в повних і неповних сім'ях.

Ключові слова: особистість, сім'я, підлітковий вік, взаємовідносини.

Social and psychological factors of adolescent personality in a family. The article is devoted to one of the most complicated problems in psychology, the problem of teenager identity formation in a family. On the basis of a psychological research, some important social and psychological factors are revealed, which influence the identity formation of a teenager in a family, and psychological characteristics of a relationship between parents and teenagers in complete and incomplete families.

Keywords: personality, family, juvenile age, relationship.

Актуальність проблеми. В Україні сьогодні відбуваються серйозні соціально - економічні зміни, які впливають на формування особистості. Вони відзначаються дією двох глобальних тенденцій. По-перше, посилюється світова тенденція динамізму соціальних процесів, що сприяє становленню нових типів суспільства, який орієнтується переважно, у майбутнє. По-друге, відбувається трансформація національних героїв і їх загальнолюдських цінностей, культури як предметно-змістового і предметно-діяльнісного контексту формування особистості.

Особистість - це сутність людини, найголовніше у ній, те, що відрізняє людський вигляд від інших біологічних видів. Людина стає особистістю у процесі соціалізації, тобто внаслідок включення індивіда в соціальні відносини. Соціалізація здійснюється шляхом засвоєння індивідом соціального досвіду і відтворення його у своїй діяльності. Соціалізація - це процес становлення соціального «Я». Вона охоплює всі форми залучення індивіда до культури, навчання і виховання, з допомогою яких індивід набуває соціальну природу [1, с.116].

Із народження людина потрапляє у суспільство. Вона зростає, розвивається і помирає у ньому. На розвиток людини

впливає чимало різних факторів, як біологічних, так і соціальних. Головним соціальним чинником, який впливає на становлення особистості, є сім'я [10].

Сім'ї бувають абсолютно різними. Залежно від складу сім'ї, від кількості у ній членів, людина дивиться на світ позитивно чи негативно, формує свої думки, будує свої відносини з оточуючими. Відносини у родині впливають також на те, як людина будуватиме свою кар'єру, яким шляхом вона піде. Саме в сім'ї індивід отримує перший життєвий досвід, тому важливо у якій сім'ї виховується дитина: в благополучній чи неблагополучній (повній чи неповній).

Особливе значення для розвитку особистості сім'я має в підлітковому віці. Саме в цей період визначається становлення людини як особистості. І одним з найважливіших чинників у цьому становленні є сім'я. Серед головних соціально-психологічних чинників, які впливають на особистість підлітка в сім'ї визначають: склад сім'ї, мікроклімат, стиль сімейного виховання та особливості спілкування. Все це має головний вплив на життя підлітка і становлення його особистості. Адже особистість підлітка розвивається під контролем і впливом його сім'ї.

Підлітковий вік – це час становлення характеру. Саме в цей період вплив середовища, найближчого оточення, має величезне значення. Поведінка підлітка є зовнішнім проявом складного процесу становлення його характеру. Серйозні порушення поведінки - нерідко пов'язані з відхиленнями у характері. Емоційний розвиток дітей буває порушеним і батьки не знають, як з цим впоратися. Тому виникають проблеми у взаємостосунках. Вирішальну роль в процесі формування особистості відіграє сім'я, стосунки з батьками як представниками дорослого світу (М.А. Алексєєва, І. Бех, Л. Божович, Я. Гашовський, О. Насонова, Л. Осьмак і ін.) [6].

Унікальність сім'ї, як інституту соціалізації обумовлена довготривалими і глибокими взаємодіями між дітьми і батьками, крім того, сім'я - це наочний приклад побудови не тільки подружніх взаємин і стилю поведінки в сім'ї, але й

ставлення до професійної, суспільної діяльності. Саме сім'я закладає підвалини системи ціннісних орієнтацій особистості, що розвивається. Тому вивчення взаємодії двох суб'єктів – сім'ї і дитини - підлітка, психологічних особливостей цієї взаємодії, її впливу на процес професійного самовизначення сприятиме повноцінному формуванню майбутньої особистості в умовах розвитку сучасного суспільства [10].

Необхідність обґрунтування становлення особистості підлітка в сім'ї, зокрема його взаєностосунки з батьками, обумовила вибір теми дослідження «Соціально-психологічні чинники становлення особистості підлітка в сім'ї».

Об'єкт дослідження – чинники становлення особистості підлітка.

Предмет дослідження – особливості впливу соціально-психологічних чинників на становлення особистості підлітка в сім'ї.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально вивчити вплив соціально-психологічних чинників на становлення особистості підлітка в сім'ї, продіагностувати особливості взаємин батьків з дітьми-підлітками.

Підлітковий вік є першим перехідним періодом від дитинства до дорослості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка (інтенсивний, нерівномірний розвиток і ріст організму, особистісні новоутворення та ін.), породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими [4, с.12]. В підлітковому віці відбуваються суттєві зміни мотивації: на перший план виходять мотиви, пов'язані з формуванням світогляду, з планами майбутнього життя. На думку Л.І.Божович, в мотиваційній сфері знаходиться головне новоутворення перехідного віку.

Молодший підлітковий вік характеризується розширенням пізнавальних інтересів, вершиною допитливості є вік 11-12 років. Причиною відсутності інтересів є відсутність яскравих інтересів у

оточуючих підлітка дорослих, надмірна активність дорослих в розвитку цього процесу. Домінуючими потребами підліткового віку, на думку Д.Б.Ельконіна є: потреба в спілкуванні з однолітками, потреба в самоствердженні, потреба бути і вважатися дорослим. Потреба бути і вважатися дорослим задовольняється в спілкуванні з дорослим: підлітку важлива не стільки сама по собі можливість самостійно розпоряджатися собою, скільки визнання оточуючими дорослими цієї можливості і принципової рівності з точки зору прав [3, с.11; 8, с.128].

У підлітковому віці важливим є пізнання свого тіла, яке активно змінюється і розвивається. У свідомості підлітка можуть бути "сфери, що турбують", що змушують його відчувати зниклоїсть одночасно із потаємним інтересом до них. Крім проблеми привабливості зовнішності багатьох підлітків, хвилює проблема наявності духовності у виразі обличчя. Для підлітків особливого значення набуває одяг. У них свій автономний від дорослих стиль. Настільки ж важливо в підлітковому віці пройти правильний шлях у ставленні до свого імені. Відповідне звернення по імені є показником соціального визнання, яке простіше регулювати, ніж інше право. Права на визнання у підлітків спрямовані на реалізацію себе в сфері фізичного, розумового й особистісного розвитку[3, с.11-12].

Сім'я – це спільність людей, які пов'язані подружнім життям – батьківством – родинністю, котра ґрунтується на єдиній загальносімейній діяльності, здійснює відтворення населення та наступність сімейних поколінь, а також соціалізацію дітей і підтримку існування своїх членів[9, с.76].

Соціалізацію в сім'ї можна розглядати у дворівневому вимірі: як результат цілеспрямованого процесу виховання і результат соціального навчіння. У свою чергу, соціальне навчіння також здійснюється за двома основними напрямками. З одного боку, соціальний досвід набувається в процесі безпосередньої взаємодії дитини з батьками, братами і сестрами, а з іншого – за рахунок спостереження за особливостями соціальної взаємодії

інших членів сім'ї. Будь-яка деформація сім'ї призводить до негативних наслідків у розвитку особистості дитини.

Взаємовідносини подружжя неодмінно впливають на формування соціальної ідентичності в підлітків, які більш відкриті до соціальних змін, але разом з тим легко піддаються стресам, викликаним невизначеністю соціальних орієнтирів. Конфлікт чи просто суперечки з батьками і, в цілому, зі світом дорослих, різко загострюються в умовах нестабільності, характерної для сьогодення: цінності старшого покоління відійшли в минуле, стереотипи і зразки поведінки руйнуються на очах, перспектива повторення досвіду попередніх поколінь не є привабливою. Все це не сприяє збереженню авторитету дорослих і ускладнює процес соціалізації дітей підліткового віку.

Сімейні умови, зокрема соціальний стан, рід занять, матеріальний рівень і рівень освіти батьків, значною мірою визначають життєвий шлях дитини. Крім свідомого, цілеспрямованого виховання, яке дають дитині батьки, на неї впливає вся, внутрішньо-сімейна атмосфера.

Емоційний тон стосунків між батьками і дітьми психологи подають у вигляді шкали, на одному полюсі якої стоять максимально близькі, теплі стосунки (батьківська любов), а на іншому далекі, холодні й ворожі. У першому випадку основними засобами виховання є увага і заохочення, у другому-суворість і покарання. Крім того, батьки не завжди практикують один і той самий стиль дисципліни. І сьогодні можна зустріти батьків, які не тільки б'ють своїх дітей, а й намагаються „теоретично обґрунтувати” необхідність фізичного покарання [2, 3, с.15].

При всьому бажанні підлітків до самостійності, юнаки та дівчата гостро відчують потребу в життєвому досвіді й допомозі старших. Сім'я залишається тим місцем, де підліток почувається спокійно і впевнено.

Здебільшого батько і матір усвідомлюють відповідальність, яку нестимуть після народження дитини, передаючи їй ті моральні цінності і норми поведінки, що відповідають потребам суспільства. Але часто у вихованні керуються, по-перше, такими фізичними потребами дитини, як їжа, сон, почуття безпеки,

захищеності. По-друге, тим, що дитина має бути прийнята найближчим оточенням, має визнаватися іншим, щоб самоактуалізуватися в житті [3, с.16; 6].

Незважаючи на те, що дитина визначається батьками як найвища цінність у їхньому житті, вона традиційно сприймається об'єктом впливу, сценарного програмування батьків (Е. Берн.) або ж осередком їхніх нереалізованих честолюбивих прагнень (С. Дворяк, Б. Херсонський), або можливістю виправити помилки минулого та майбутнього (А. Баркан), засобом вирішення особистісних проблем (І. Добряков, І. Нікольська, Е. Ейдемільер), об'єктом маніпуляцій, який слід підігнати під певний батьківський „стандарт”.

Стратегія діалогічної взаємодії дає всі шанси вирішити споконвічний конфлікт батьків і дітей. Проте, щоб досягти успіху, як і у будь-якій іншій справі, необхідно: по-перше, докласти деяких вольових зусиль. По-друге, бути психологічно компетентними у даній проблемі і відкритими до змін, до розумових нововведень. По-третє, звільнитися від „влади міфів” (К.Вітакер, Е.Ейдемільер), стереотипів як у стратегії виховання, так і у власній світобудові. По-четверте, намагаючись налагодити суб'єкт - суб'єкту взаємодію, варто спробувати стати особистим прикладом для дитини. Саме на цьому побудований принцип „кожний один одному вчитель” на прикладі життєдіяльності (В.Семиченко). По-п'яте, визначити правильні орієнтири у самовихованні дітей, і більше того, самому правильно визначитись у поняттях та цінностях, оскільки вони формують світогляд не лише окремої особистості, але й сімейної системи в цілому [3,с.16; 7].

Виділяють наступні причини конфліктів між батьками та підлітками: відсутність взаєморозуміння, надмірне прагнення підлітка до самостійності, сприйняття підлітками батьківських вимог, як несправедливих, успішність підлітка, поганий характер підлітка, підліток повертається додому пізно, підліток не допомагає вдома по господарству, зовнішній вигляд підлітка, поганий вплив однолітків на підлітка та ін.[3,с.17;5].

Також виділяють наступні фактори, що провокують конфлікти: тип сімейних відносин (виділяють гармонійний і дисгармонійний типи сімейних відносин), вікова криза підлітка, особистісний чинник [3, с.17; 5].

Отже, проаналізувавши дану інформацію, можна сказати, що дорослий повинен бути другом підлітка, але по-іншому особливим, відмінним від однолітка. Це обумовлено не тільки відмінністю соціальних позицій дорослого і підлітка, але і тієї особливої психологічної функції, яку має виконувати дорослий. Наявність дорослого друга - найважливіша умова нормального розвитку, правильного формування особистості дитини в найважчий період його життя.

З метою практичного вивчення взаєностосунків батьків з дітьми-підлітками було проведено дослідження на базі Королівської ЗОШ №2 з учнями восьмих та дев'ятих класів. Для дослідження використовувалися такі методики: тест "Підлітки про батьків" (за методикою Шафера), тест-опитувальник відношення батьків і дітей (Варга, Столін), опитувальник соціалізації для школярів "Моя сім'я", методика О.В.Щедріна для діагностики референтного кола спілкування [3, с.22-38].

Результати тесту «Підлітки про батьків» (за методикою Шафера) показали, що в основному підлітки бачать своїх батьків хорошими з прийнятним стилем виховання. Та є й певні труднощі у взаєностосунках. Ця методика показала, що батьки суворіше ставляться до дочок, ніж до синів (у дівчаток високий рівень: шкала директивності – 58%, шкала ворожості – 43%, фактор критики – 50%). Батько дуже боїться, що дочка зробить "щось не те", що може зганьбити його і свою сім'ю. Саме тому він намагається її контролювати. Матері навпаки, більш суворі з синами, ніж з доньками (у хлопчиків високий рівень: шкала ворожості – 53%, шкала автономності – 70%). Вони бояться втратити сина, тому постійно ставляються до них з підозрою, намагаються розбудити в них почуття боргу щодо них, роблять все можливе, щоб сильніше прив'язати їх до себе. Матері сильніше прив'язані до своєї родини і дітей, ніж батьки. Батько скоріше сприймається, як член родини, який знаходиться поза

родиною. Він майже не цікавиться станом справ своїх дітей. У нашому суспільстві таке розподілення ролей у сім'ї досить звичне, оскільки ми звикли, що дітей виховує мати, а батько тільки спостерігає і втручається тільки тоді, коли хоче або коли змушений.

В результаті дослідження за тестом-опитувальником відношення батьків до дітей (Варга, Столін) було виявлено, що не все ще втрачено у стосунках підлітків і їхніх батьків. Батьки намагаються бути друзями своїх дітей, вірять в них, намагаються скоротити психологічну дистанцію і приймати їх такими, якими вони є (за шкалами: прийняття-відкидання, кооперація, симбіоз переважає середній рівень, за шкалою відношення до невдач дитини низький рівень – 75%). Та, на жаль, батьки все ще використовують авторитарний стиль виховання (за шкалою контроль високий рівень у 56%), переконані в тому, що тільки наказами і контролем, вони зможуть захистити своїх дітей. Це негативно відбивається на їхніх стосунках. Батьки повинні зрозуміти, що їхні діти потребують не тільки їхньої віри в свої сили, а й їхньої довіри до них. Тільки тоді відносини можуть покращитися.

Дослідження для діагностики рівня взаємин підлітка в сім'ї за опитувальником соціалізації для школярів «Моя сім'я» показало, хто з батьків переважає у сім'ї. Тобто, до кого підлітки найчастіше звертаються і кому найбільше довіряють. Ми вияснили, що 30% учнів найчастіше звертаються до батька, 63% учнів найчастіше звертаються до матері, а 7% учнів – до жодного з батьків. У більшості сімей підлітки більше довіряю матері, ніж батькові. Підлітки з неповних сімей мають більше проблем з саморозвитком і взаємовідносинами з батьками (16% - незадовільний рівень взаємовідносин), ніж підлітки з повних сімей (0% - незадовільний рівень взаємовідносин), що пояснюється виною підлітка за втрату чогось важливого у своєму житті. Більшості підлітків присутній менш високий рівень взаємовідносин у сім'ї (55% досліджуваних з повної сім'ї та 42% - з неповної сім'ї), що характеризується демократичним стилем

виховання, хорошим мікрокліматом сім'ї та довірою у спілкуванні з батьками.

Діагностика референтного кола спілкування за методикою О.В.Щедріної показала, що батьки і сім'я у 80% підлітків належить до їх референтного кола спілкування. Це означає, що для підлітків важливе місце в їхньому житті займає спілкування з батьками. Воно їм необхідне і вони його прагнуть. Вони намагаються налагодити стосунки з батьками і довіряти їм. Батьки залишаються для підлітків найважливішими людьми. Та у 20% підлітків все навпаки. У цих підлітків батьки не належать до близьких людей, який би вони довіряли і яких би любили. Це може показати негативне ставлення батьків до дітей, авторитарний стиль виховання, можливість деспотії в сім'ї та повна відсутність довіри між батьками і підлітками. Такі підлітки наче відокремлені від сім'ї. Більшість підлітків більше довіряють матері, ніж батькові.

Висновки. За результатами теоретичного аналізу та практичного дослідження слід відмітити наступне. Головним соціальним чинником, впливає на становлення особистості, є сім'я. Серед головних соціально-психологічних чинників, які впливають на особистість підлітка в сім'ї визначають: склад сім'ї, мікроклімат, стиль сімейного виховання та особливості спілкування. Все це має головний вплив на життя підлітка і становлення його особистості. Адже особистість підлітка розвивається під контролем і впливом його сім'ї. Підлітковий вік – це час становлення характеру. Саме в цей період вплив середовища, найближчого оточення, має величезне значення (соціалізація підлітка). Більшість сучасних батьків і підлітків намагаються побудувати, здавалося б, нові взаємини, спираючись при цьому на старих позиціях: підліток - на дитячій, батько - на опікуюче-заборонній.

Проте обом сторонам необхідно дозволити символічно «померти» старим формам спілкування, незважаючи на те, що цей процес може бути досить важким і хворобливим. І тоді спілкування набуде нової якості, воно стане справді вільним, повним любові, а не прихованою або відкритою ненавистю.

Батьки зможуть одержувати від підлітка підтримку і стимулюватися ним до свого розвитку, а також самі зуміють чинити на нього позитивний вплив. В підлітковому віці відбуваються суттєві зміни особистості – як фізичні, так і психологічні. Є біологічні та соціальні фактори, які впливають на розвиток особистості підлітка. В цей період формується все – від зовнішності і сприйняття власного тіла до самооцінки та почуття дорослості. Формується «Я-концепція» та ідеали, які мають велике значення для майбутнього підлітка. Також формується ідентичність себе з цим світом. Таким чином, діти і підлітки легше всього адаптуються до умов суспільної кризи, але суттєвою проблемою є формування негативної ідентичності підлітків у таких умовах, що спричиняє асоціалізацію особистості в майбутньому, що є небажаним для суспільства.

2. Однією з головних особливостей підліткового віку є зміна взаємин з дорослими. Психологи вважають основним новоутворенням підліткового віку, почуття дорослості. Тому однією із самих важливих потреб перехідного віку стає потреба у звільненні підлітків від встановлених батьками правил і порядку. Описані стилі батьківського спілкування та виховання дають можливість представити варіанти умов, створюваних підліткам батьківськими сім'ями. Основні складнощі у спілкуванні, конфлікти виникають через батьківський контроль над поведінкою, навчанням підлітка, його вибором друзів і т.д. Дорослий повинен бути другом підлітка, але, по-іншому особливим, відмінним від однолітка. Тільки так можна налагодити взаємовідносини з підлітком.

3. Проаналізувавши результати дослідження, ми бачимо, що у підлітків з батьками досить напружені взаємовідносини, але вони намагаються покращити їх, що показує, що обом сторонам взаємовідносин дуже важлива інша сторона. Батьки все ще є референтним колом спілкування підлітків. І хоча багато місця в їхньому житті займають друзі, батьки все ще залишаються на першому місці. Вони все ще є визначальним фактором впливу на формування особистості підлітка. Вони намагаються зрозуміти його і сприймати таким, який він є, хоча все ще стоїть проблема довіри

у цих взаємовідносинах. Батьки все ще вважають, що контроль тільки на краще підліткові. Певною мірою так і є, але дуже важливо “не перегнути палицю”. Якщо контроль перетворюється на авторитарність, то на взаємовідносини і на самого підлітка це матиме дуже поганий вплив. Також ми зясували, що підлітки більш довіряють матері, ніж батькові, оскільки матір є ближчою до дитини. Матері більш прив’язані до синів, ніж до дочок, оскільки бояться їх втратити. Син сприймається матір’ю, як захист у майбутньому, тому вони хочуть, щоб їхні сини були віддані тільки їм. Батьки навпаки. Вони більше суворіші з доньками, оскільки донька для батька є цінним скарбом, який відображає їхню родину. Вони хочуть захистити їх і тому намагаються виховати їх прив’язаними до себе. Матері більше уваги приділяють своїм дітям, ніж батьки. Вони більше про них турбуються і діти більше прив’язані до них. Що стосується відмінностей у взаємовідносинах у дітей-підлітків з повних і неповних сімей, то можна сказати таке: діти з неповних сімей більш самостійні і можливо витриваліші, ніж діти в повних. Та вони більше схильні до різних видів девіацій, але більше прив’язані до одного з батьків. Тут є дві крайності – дитина з неповної сім’ї або повністю віддана одному з батьків, або відірвана від обох батьків. Тобто, або слухається, або робить лише по своєму. Тут батька дуже важко встановити контакт з підлітком, оскільки він вважає себе зрадженим і кинутим. До того дуже сильно в цей період на характер і поведінку підлітка впливає фізичний розвиток. Тому взаємовідносини між батьками і дітьми-підлітками в цей віковий період значно ускладнюються.

Джерела:

1. Андреева Т. М. Актуальні проблеми соціальної психології. - М.: Просвітництво, 1995.
2. Дзюбка Л. Усвідомлене та відповідальне батьківство як передумова повноцінного сімейного виховання // Психолог.-2005.-№28
3. Карпович Н. Соціально-психологічні чинники становлення особистості підлітка в сім’ї // Бакалаврська робота. – Ужгород, 2014. – 95с.
4. Карпович Н.В. Спілкування як провідна діяльність у підлітковому віці/ Курсова робота. – Ужгород, 2013. – 42с.

5. Мініяров В.М. Психологія сімейного виховання. - Воронеж, 2000.
6. Павлова О.О. Тренінг з батьками «Ефективне спілкування батьків з дітьми»
www.teacherjournal.com.ua
7. Сім'я як процес формування особистості. // Під ред. Бодалева А.А. М.: Думка, 1987.
8. Байярд Р., Байярд Д. Ваш беспокойный подросток / Р. Байярд, Д. Байярд. - М.: Просвещение, 1991. - 224 с.
9. Этика и психология семейной жизни // Под редакцией Гребенникова И. В. - М.: Просвещение, 1987.
10. Електронний ресурс. – Режим доступу: www.bukvar.ru

Стаття надійшла 10 березня 2015 р.

Лозинський Олег.
Психологічний аналіз економічних
технологій політичної корупції

Здійснено психологічний аналіз економічних засобів політичної корупції, які є в розпорядженні держави та фінансово-промислових груп інтересів. Економічна психологія дає можливість виявляти технології політичної корупції, зокрема, аналізуючи такі економічні теорії, як меркантилізм, класична економічна теорія, кейнсіанство.

Ключові слова: політична корупція, економічні технології політичної корупції, економічна психологія.

Постановка проблеми. Поняття «політична корупція» досі не отримало однозначного визначення в політичних та суспільних науках. Відсутнє воно також у юридичних документах. Ще немає достатньо ґрунтовних і різнобічних наукових досліджень політичної корупції, які б дали чітке розуміння засобів зловживань владою крупними фінансово-промисловими гравцями, що приховані за лаштунками політичного театру.

Завдяки засобам масової інформації громадяни стають очевидцями дискусій політиків та експертів на тему корупції. Періодично виникають скандали з приводу розкрадання бюджетних коштів та державного майна чиновниками. В інформаційний простір час-до-часу вкидаються кінокадри зі сценами затримання працівниками міліції корупціонерів «на гарячому». Кожна так звана «нова» політична верхівка після приходу до влади (на запит «низів») показово проводить «антикорупційні рейди».

Інша справа, що подібні піар-акції нерідко «впорскують» в інформаційні мережі в час непопулярних економічних реформ, які суттєво погіршують умови життєдіяльності громадян. Хоч більшість глядачів, зрештою, дають собі звіт у цілях таких пропагандистських дій (намагання покращити ставлення громадян до політики влади, відволікти увагу від інших важливих проблем), все ж демонстрація боротьби з корупцією вносить у суспільне буття певний «катарсис», зменшує

«психологічну втому» громадян від чинної влади, створює враження (ілюзію) у її «відкритості» стосовно решти суспільства.

Метою цієї статті є завдяки підходам економічної психології дослідити макроекономічні технології політичної корупції.

Політична корупція («владна корупція», «верховна корупція») – є формою зловживання владою поряд, з так званою, «низовою корупцією» («дрібною», «побутовою», «службовою», «адміністративною»).

Політичну корупцію не слід прирівнювати до хабарництва. Вона є більш системним і високотехнологічним злочинним явищем, тому зрозуміло, що фінансові зловживання здійснюються не шляхом передавання купи паперових грошей в кабінетах високопосадовців. В сучасних умовах політичні корупціонери отримують незаконні прибутки через банківські системи, на офшорні рахунки, тоді, коли вони вже покинули високі державні посади. Сучасна політична корупція використовує найвищі досягнення юридичного, економічного, технологічного захисту налагоджених злочинних схем для отримання прибутків.

Політична корупція стосується прихованих аспектів діяльності чільних політичних осіб держави, впливових лобістських груп (фінансово-промислових груп інтересів). Їх метою є концентрація влади, отримання протиправного корпоративного зиску від ухвалення владних рішень.

Законодавство України дає перелік очевидних суб'єктів політичної корупції – Президент, Парламент (депутати парламентської коаліції), Уряд (міністри Кабінету Міністрів та їх заступники), керівництво Національного банку, Суддівська гілка влади та інші органи центральної влади тощо.

Водночас у законодавстві не згадано неочевидних (прихованих) суб'єктів політичної корупції, які мають в корумпованих державах не менший політичний та фінансовий вплив, ніж легальна влада. Прихованими суб'єктами політичної корупції є фінансово-промислові групи інтересів (олігархічні групи), регіональні лобістські групи, організована злочинність

(суб'єкти тіньової економіки), лобістські групи іноземних держав.

Ступінь розробленості проблеми. Лідером в дослідженні політичної корупції був і залишається давньогрецький філософ *Арістотель* (384–322 рр. до н.е.). Створена ним концепція виродження «оптимальних» форм державного правління (монархії, аристократії, політії) у «зіпсуті» – *тиранію, олігархію, демократію* залишається найбільш адекватною моделлю, що розкриває сутність політичної корупції [1].

У Середньовіччі політична корупція досягла вершини свого розвитку. Будь-які паростки демократії, політичного плюралізму в більшості тогочасних держав було знищено під корінь, і запроваджено корумповані тиранічні режими (олігархічно-монархічні). Це стало поштовхом для розробки *Томою Аквінським* (1225-1274) концепції тираноборства. Її автор стверджував право громади не коритися деспотичній корумпованій владі, що зловживаннями заперечує божественне, природне, моральне право. Іншими словами, люди мають законне право на бунт і повалення тиранічної, корумпованої влади.

У пізньому Середньовіччі та Новому часі внаслідок політичної корупції виник *абсолютизм* (зрощення монархії з олігархією та церквою).

Відразливий, аморально-антигуманний характер абсолютизму дав поштовх у другій половині XVIII ст. для розвитку антикорупційних ідей мислителів епохи Просвітництва. Більшість мислителів (Вольтер, Жан-Жак Руссо, Монтеск'є, Дідро) були гуманістами, ентузіастами «договірної теорії» походження держави та прихильниками республіканської моделі влади (з латин. *res public* – справа народу) [2].

Мислителі-просвітники, на жаль, недооцінювали негативних ризиків від впровадження республіканського врядування. У XIX ст. мала місце так звана «хлопоманія» – недобачання негативних, злочинних схильностей у представників соціальних «низів»: основна маса населення була неграмотна, малоосвічена,

позбавлена власності та громадянських прав, значна частка їх представників мали злочинні нахили; вихідці з «третього стану» (буржуазії) нерідко були носіями непоміркованого жадання багатства та влади. На хвилі позитивізму виникли необґрунтовано оптимістичні (ліберальні, комуністичні, анархістські) проекти перебудови суспільства, метою яких було намагання різними шляхами позбутися політичної корупції.

Песимістичний погляд на можливість подолання політичної корупції залишив Роберт Міхельс, сформулювавши у 1911 р. так званий «залізний закон олігархії», згідно з котрим всупереч будь-яким соціальним перебудовам влада у суспільстві неминуче корумпується, тобто вироджується в *олігархію* – владу небагатьох осіб, яка усіма силами дбає лише про свій інтерес [3].

Наприкінці ХХ ст. вагомий внесок у вивчення політичної корупції в сучасних суспільствах зробили дослідники Розаріо Мінна, Донатела дела Порта, Альберто Ванучі. На основі результатів урядової боротьби «чисті руки» в Італії (1992–1996) вчені розкрили механізми політичної корупції: приховані зв'язки організованої злочинності (мафії) та легальної влади (суддів, керівництва правоохоронних органів, політичних партій, політиків) [4; 5].

Як свідчить історія, політична корупція є надзвичайно стійким соціальним феноменом, що супроводжує розвиток людства впродовж останніх 2,5 тис. років.

Висвітлення проблеми. Ми спробуємо завдяки аналізу економічних теорій та економічної історії з'ясувати технології здійснення політичної корупції. Загальні принципи для більшості економічних теорій були сформовані ще Арістотелем і полягали, по-перше, в ідеї *економічного егоїзму* («кожний піклується про те, що належить особисто йому і цікавиться значно менше тим, що належить усім»); по-друге, в ідеї щодо *умінням розпоряджатися власністю з якомога більшою користю* (торгівля, лихварство).

Ці ідеї були розвинуті в таких вченнях, як *меркантилізм*, *класична школа економіки*, *кейнсіанство*. Проаналізувавши їх, ми

зможемо розкрити окремі економічні технології політичної корупції.

Меркантилізм. Однією з перших економічних доктрин став меркантилізм. Ця доктрина (виникла в XV-XVI ст. у період формування ринкових відносин у європейських абсолютистських державах) обґрунтовувала технології швидкого накопичення капіталу олігархією у сфері торгівлі (передовсім зовнішньої) та банківської діяльності (лихварство). Представники англійського (У. Стаффорд, Т. Ман) та французького (А. де Монкретьєн, Ж. Кольбер) меркантилізму сходились на принципах активного втручання уряду держави у процеси економіки. Засоби, які при цьому могли бути застосовані:

- протекціоністська митна політика;
- політика на зниження цін на продовольчі товари (для зниження вартості робочої сили, а також для зменшення прибутків земельної олігархії);
- розвиток державних підприємств;
- державний вплив на регулювання відсоткової ставки у банківській діяльності.

Мета державного втручання – політика збільшення експорту над імпортом (залишити більше грошей в державі), розширення колоній. Опіраючись на меркантилістські постулати, державна влада проводила агресивну зовнішню політику (імперіалізм), вдавалася до протекціоністської політики з метою підтримки експортних галузей економіки, максимально здешевлювала вартість робочої сили (оплата праці працюючого населення втримувалася на рівні задоволення мінімальних фізіологічних потреб). Рабство, кріпацтво були меркантилістськими механізмами концентрації олігархією власності (земля, природні ресурси, майно, засоби виробництва) та отримання нею максимального прибутку від праці позбавленого громадських прав населення.

Класична ліберальна теорія (XVIII ст.) відобразила укріплення економічних можливостей буржуазії та капіталістичних відносин. Теорія прийняла такі постулати:

- економіка підпорядкована «природним» закономірностям «вільного ринку»; держава не має втручатися в економіку;
- стимулом економічного розвитку суспільства є підприємницька діяльність «егоїстичних індивідів» (власників).

Теоретики лібералізму оперували поняттям «егоїзм» власників (промисловців, банкірів) та споживачів, що є регуляторами ринку та конкуренції.

Однак ліберальні теоретики замовчували те, що економічні гравці можуть досягати і часто досягають своїх егоїстичних цілей злочинними методами. Політична корупція є одним з таких злочинних методів досягнення економічних цілей. Злочинці підпорядковують своїм інтересам державні інституції, протиправними засобами набувають право власності на ліквідні сектори економіки, формують монополістично-олігархічні лобістські групи.

Парадоксальним є те, що ліберальна економіка вкупі з політичною корупцією врешті-решт усуває ліберальні принципи: «вільний ринок» витісняється диктатом монополістів.

Коли ми ведемо мову про макроекономічні засоби політичної корупції, то слід згадати ліберального теоретика П. Буагільбера (1646–1714), який реанімував до життя ідею заміни *справжніх грошей* на *фіктивні гроші*. Фіктивні гроші (паперові) є набагато дешевшими і легшими у виготовленні та користуванні, ніж справжні (із золота, срібла).

Ідею замінити справжні гроші на «фіктивні знаки платежу» вперше було реалізовано в античні часи у стародавній Спарті – там гроші чеканили з заліза. Метою фінансової реформи Лікурга було усунути фінансову основу конфліктів в середовищі політичної еліти в Спарті.

Слід зазначити, що фіктивні гроші не дають можливості індивіду оперувати ними за межами держави, за їх допомогою робити заощадження здебільшого є неефективно. Населення завдяки впровадженню фіктивних грошей автоматично

позбавляється фінансової автономії, є максимально залежним від держави, її фінансової політики.

«Фіктивні гроші» є пародією на справжні, вони не виконують дві важливі функції грошей:

- Функцію об'єктивної міри вартості усіх інших товарів і послуг – вартість товару має вимірюватися такою ж вартістю дорогоцінного металу (золота, срібла) в грошах; «фіктивні гроші» – не мають жодної реальної вартості, їх ціна визначається зовнішнім примусом: державою або ринковою домовленістю.
- Функцію засобу тривалого збереження вартості заощаджень – лише золото володіє стабільністю вартості; вартість «фіктивних грошей» втрачається через інфляцію, а також через те, що держава може змінити грошову одиницю.

«Фіктивні гроші» є основою для спекулятивних фінансових технологій і причиною глобальних та локальних *фінансових криз*.

Кейнсіанство. Головний постулат – «самокеріваність» ринкової економіки, як з'ясувалося, не за всіх обставин здатний забезпечити відновлення економічної рівноваги. Економіка (в рамках ліберальної теорії) розглядалася підвладною природним процесам, завдяки ринку вона сама себе регулює без втручання з боку держави (діє «невидима рука» ринку).

Англійський економіст Дж. Кейнс (1883-1946) заперечив цей важливий ліберальний постулат, спостерігаючи Велику економічну депресію 1929-33-х рр. Обмеженість теорії вільного ринку змусила економістів та політиків повернутися до політики державного управління економіки, регулювання валютного курсу та інших неринкових механізмів.

Саме на хвилі Великої економічної депресії в країнах Америки та Європи було завершено корупційну технологію заміни справжніх грошей на фіктивні (її було розпочато з вилучення срібла з обігу в другій половині XIX ст.). Після скасування «золотого стандарту» вартість фіктивних грошей абсолютно є непрогнозованою.

У результаті цієї масштабної обробки золоті активи (справжні гроші) перейшли у власність олігархічних гравців, а

загальна маса населення перетворилась на «власників фантиків» – фіктивних грошей, потрапивши в цілковиту залежність від фінансової політики держав та спекулятивних гравців.

Впровадження фіктивних грошей відкрило шлях до легалізованої форми політичної корупції засобами зловживань держави у сфері макроекономіки та фінансів. Іншими словами, уряди свідомо й цілеспрямовано, здійснюючи емісію грошової маси, почали знецінювати вартість фіктивних грошей, тим самим знецінюючи усе – заощадження і працю населення.

Психологічна методологія дослідження політичної корупції суттєво відрізняється від альтернативних методів – юридичного, економічного, політологічного.

- Юридичний підхід дослідження політичної корупції бере до розгляду лише документальні факти: те, що зафіксовано в документах, або свідченнях очевидців чи експертів. Якщо явище не зафіксовано документально, то його начебто і не було. Знаючи це, ініціатори політичної корупції усувають будь-яку можливість документування злочинів (цензура ЗМІ, знищення опозиційних лідерів, залежна роль судів та прокуратури). Корисливі злочинні дії корупціонерів фіксуються у формі начебто юридично чинних актів – законів, угод, рішень, від імені начебто юридично легітимних суб'єктів.
- Економічний підхід розглядає явища здебільшого в категоріях прибутку. Досі економісти не дали публічної експертної відповіді на питання – який економічний прибуток отримала українська держава, позичивши в іноземних фінансових донорів \$ 70 млрд. впродовж 25 років? На що саме, на які проекти були витрачені ці кошти? Наскільки ефективно, наскільки рентабельно ці кошти були використані? Чи теоретично можливо такий борг погасити економікою такої держави як Україна? Скільки десятиліть для цього буде потрібно? Як обслуговування цього боргу буде впливати на економіку, соціальні стандарти в Україні?
- Політологічний підхід абстрагується від так званих суб'єктивних аспектів політики і бере до уваги здебільшого

політичні процеси та політичні сили в контексті історичного розвитку.

Психологічний аналіз політичної корупції бере до розгляду весь можливий обсяг інформації. Використовує юридичні, економічні, політологічні, культурологічні інтерпретації та факти з метою:

- визначити явних та прихованих суб'єктів владних зловживань – персони, групи (хто?);
- зафіксувати об'єкти (цілі) корупційних дій – кошти, власність, ресурси та ін. (за ради чого?);
- встановити *приховані, непублічні, недокументовані* методи здобуття політичної влади, зловживання нею, конвертації гравцями влади в економічні та соціальні активи (яким чином?);
- з'ясувати методи *прикриття* злочинів, відволікання уваги громадськості (за допомогою чого?);
- вловити *суть* політичних трансформацій (що?);
- змодельювати засоби для запобігання згубних суспільних наслідків (що протиставити?).

Шокова терапія «по-українськи». Розглянемо особливості так званого реформування в Україні за останній рік у контексті вище викладеного матеріалу. Фактом є: різке падіння гривні (з 8 до 25 грн. за 1\$), заморожені зарплати, значне зростання цін на усі життєво необхідні товари, послуги та енергоносії. Офіційні речники та окремі експерти подають теперішню фінансово-економічну кризу як наслідок:

- значних економічних витрат на АТО – на неоголошену гібридну війну Російської Федерації проти України;
- втрати економічних потужностей, що залишилися на окупованих територіях (Крим, Донбас);
- переддефолтного обсягу боргу України перед міжнародними кредиторами;
- скорочення експортно-імпортного товарообороту з Російською Федерацією;
- деградації і неконкурентоспроможності нереформованої та енергетично неефективної економіки впродовж 25 років;

○ початку реформ за взірцем «шокової терапії» в Польщі [7].

Попри часткову достовірність наведених аргументів все ж в офіційних документах немає економічно-підтверджених доказів того, що названі чинники повністю пояснюють теперішній економічний обвал та спад життєвого рівня. У контексті меркантилізму та кластичної ліберальної теорії проаналізуємо економічні реалії в Україні.

Меркантилізм дає відповіді на актуальні вітчизняні економічні реалії, оскільки є теоретичною парадигмою олігархічної форми правління. Наявність потужної олігархії в Україні не дозволяє проводити знак рівності між рішеннями уряду Арсенія Яценюка у 2014–2015 рр. та «шоковою терапією» Лешека Бальцеровича кінця 1980-х – початку 1990-х р.

Нагадаємо, що реформи Л. Бальцеровича мали за мету реформувати соціалістичну економіку до ринкових стандартів, долаючи спротив польської комуністичної номенклатури, котра на той час втратила соціальну підтримку серед населення. Польща мала близько \$ 42 млрд. боргів, половину з яких їй було списано в обмін на реформи. Внаслідок реформ Польща отримала сотні мільярдів доларів іноземних інвестицій, розвинувши передовсім середній та малий бізнес.

В Україні зовсім інша ситуація. За 25 років сформувалась потужна монополістично-олігархічна система, яка тримає більшість економічних та політичних активів у державі [10]. Майно лише 10 українських олігархів станом на 2013 р. складало понад \$ 30 млрд. За версією ізраїльського видання *Forbes* на 47 місці серед світових мільярдерів перебував Ринат Ахметов (володів становить \$ 15,4 млрд.), на 353 місці – Віктор Пінчук (\$ 3,8 млрд.), на 613 місці – Ігор Коломойський (\$ 2,4 млрд.), на 792 місці – Вадим Новинський (\$ 1,9 млрд.), на 882 місці – Геннадій Боголюбов (\$ 1,7 млрд.), на 931 місці – Юрій Косюк (\$ 1,6 млрд.) та Петро Порошенко (\$ 1,6 млрд.), на 974 місці – Костянтин Жеваго (\$ 1,5 млрд.), 1175 місці – Сергій Тігіпко (\$ 1,2 млрд.), на 1342 місці – Андрій Веревський (\$ 1 млрд.). В офшорних банках власники великого бізнесу вітчизняного походження тримають більше \$ 60 млрд. [9].

Борг України перед внутрішніми та зовнішніми кредиторами станом на грудень 2014 р. перевищив \$ 70 млрд. і складає 39% від ВВП (нагадаємо, що безпечний рівень боргу становить 35% від ВВП). На даний час держава не здатна самотійно обслуговувати борг, тому змушена брати нові кредити для розрахунку по відсотках з метою уникнути дефолту [8].

Про жодне списання боргів західні кредитори мову не ведуть. Українські урядовці намагаються розпочати переговори про реструктуризацію певної частини боргу.

Наведене доводить, що неправомірно порівнювати економічну ситуацію в Україні в 2015-х та Польщі в 1990-х. Борги Польщі на початку 1990-х р. були дійсно боргами держави. Борги України – це кредитні кошти, які брались упродовж останніх 25 років олігархічними групами від імені держави і значною мірою в корупційний спосіб привласнювались.

Тому ці борги України іноземні інвестори швидше за все не будуть списувати, а вимагатимуть їх повернення на умовах проведення необхідних для країн Заходу реформ. Жорстка стратегія західних фінансових донорів стосовно України щодо необхідності повертати кредити є чітким сигналом вітчизняній олігархії з вимогою припинити практику корупційного розкрадання державних грошей, а для Президента – розпочати реальну боротьбу з політичною корупцією.

Україна має також борги перед Російською Федерацією, однак та пішла іншим шляхом – анексувала Крим та у військовий спосіб захопила частину території Донбасу. Це з боку північного сусіда є фактично методом шантажу олігархів в Україні, щоб зробити з них «п'яту колону» для тиску на українську владу. Оскільки майно багатьох вітчизняних олігархічних груп знаходиться в анексованому Криму, на окупованих територіях Донбасу та у Росії, то у президента північного сусіда є додаткові засоби тиску на бізнес-еліту України.

Класична ліберальна теорія в інтерпретації П. Буагільбера пояснює теперішній обвал української гривні [11]. Експортери та

крупні банки – це ті гравці, які, на думку експертів, були зацікавлені в падінні вартості українських грошей. Держава, дозволивши девальвацію, дала можливість вітчизняній олігархії уникнути збитків від фінансової кризи. У результаті замороження індексації зарплат та пенсій держава зекономить валюту, витрачаючи на соціальні статті втричі менше коштів у доларовому еквіваленті [12].

Висновки. Отже, *меркантилізм, класична ліберальна теорія, кейнсіанство* містять в собі економічні технології сучасної політичної корупції. Політична корупція в сучасних умовах реалізується у тісній кооперації влади, фінансово-промислових груп інтересів (олігархічних груп), банків, організованої злочинності (тіньова економіка), засобів масової інформації, юридичного прикриття злочинних оборудок, міжнародних фінансових інструментів (офшорні зони) тощо.

Технології сучасної політичної корупції дозволяють явним та прихованим суб'єктам використовувати владу як інструмент просування своїх бізнес-інтересів, отримуючи доступ до:

- кредитних коштів (що отримані на ім'я держави та під державні гарантії);
- бюджетного фінансування;
- промислових потужностей, нерухомості;
- енергоносіїв, природних ресурсів;
- юридичної безкарності і т.п.

Так звана «ринкова» (а по-суті анонімна) технологія зміни курсу валют дає олігархічним групам (які її ініціюють) отримувати надприбутки, в глобальному масштабі перерозподіляти національні блага, не несучи жодної відповідальності за масове обкрадання певних категорій населення.

Напрямки подальших досліджень. Вітчизняна економічна психологія, на жаль, в силу історичних обставин фактично не розвивається. Водночас саме цей науковий напрям є надзвичайно методологічно продуктивним для адекватного пояснення сутності соціальних та економічних змін.

Джерела:

1. *Арістотель*. Політика. / Пер. з давньогр. О. Кислюка. – К.: Основи, 2000. – 239 с.
2. *Арон Р.* Етапи розвитку соціологічної думки. / Пер. з франц. Г.Філіпчука. / Р. Арон. – К.: «Юніверс», 2004. – 586 с.
3. Залізний закон олігархії. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Залізний_закон_олігархії
4. *Минна Р.* Мафія против закона: Пер. с ит. / Под. ред. Ф.М.Решетникова. – М.: Прогресс, 1988. – 344 с.
5. *Порта Д.* Брудні об'єкти: учасники, ресурси та механізми політичної корупції. / Пер. з англ. С.Кокізіюка. / Д.Порта, А. Ванучі. – К.: «К.І.С.», 2006. – 302 с.
6. *Лозинський О.М.* Психологія політичної корупції: Монографія / О.М. Лозинський. – Львів: Ліга Прес, 2014. – 306 с.
7. *Гаврилишин О., Сидорович М.* Шокова терапія: міфи та реальність // Економічна правда. – Середя, 1 квітня 2015.
8. Державний борг України // Електронний ресурс. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%B3_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8
9. Український олігархат. Накопичення первісного капіталу та стратегія збагачення українських мільярдерів. Матеріал друкованого видання. – № 27 (192) від 30 червня 2011 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/25553>
10. Початки олігархізації. Матеріал друкованого видання. – № 27 (192) від 30 червня 2011 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Politics/25554>
11. Хто і як «копає» під гривню // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/2613/159/91939/>
12. *Новак А.* Девальвуючи гривню, фінансово-промислові групи компенсують витрати на війні. 12 листопада 2014 // Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1405891-a-novak-devalvuyuchi-grivnyu-finansovo-promislovi-grupi-kompensuyut-vitrati-na-viyni>

Стаття надійшла 10 квітня 2015 р.

Шерешкова Катерина. Розвиток професійних здібностей в підлітковому віці (15-19 років) в закладах професійно-технічної освіти

Характеристики вікового періоду розвитку

Підліток — юнак або дівчина в перехідному від дитинства до юності віці. Сучасна наука визначає підлітковий вік в залежності від країни (регіону проживання) і культурно-національних особливостей, а також статі (від 12-14 до 15-17 років).

Підліток – це маргінал. Маргіналами називають тих, хто має невизначене соціальне положення: підліток частково належить до групи дітей, а частково до дорослих. Підліток належить до групи, яку можна розглядати як область перетину груп дітей і дорослих, або як область, що стоїть між ними і не включає жодну із них. На основі цього психологи вважають, що підліток є маргінальною людиною. Маргінальність підлітка виражається в тому, що інколи він діє як дитина, особливо коли хоче уникнути відповідальності, а інколи як дорослий, претендуючи на права дорослого. Він прагне швидше стати дорослим, але вирішувати складні і відповідальні завдання він ще не вміє. Для отримання статусу дорослого (прав і обов'язків) потрібно не тільки відокремитися від батьків, але й прийняти на себе нову соціальну відповідальність. Якраз те, що підліток і не вміє.

У наш час особливості підліткового віку є серйозною соціально-педагогічною проблемою. Її перша об'єктивна причина – у значних розбіжностях між вимогами, які ставляться суспільством до підлітків і до дорослих, розбіжностях у їхніх обов'язках та правах. Життя дорослих людей складніше, ніж життя дітей. Підлітку доводиться за відносно короткий віковий період опанувати цю складну сферу. У цей же період проходить фізіологічна перебудова організму підлітків, у емоційному плані вони стають досить невизначеними, неусталеними.

Другою об'єктивною причиною особливостей підліткового віку є виключно швидкий темп змін, які відбуваються в цей період у фізичному й психічному стані підлітка, у характері реакцій на зовнішні дії тощо. Не можна не звернути увагу і на значення великих розбіжностей в індивідуальних темпах розвитку, різниця яких може становити 3–4 роки, тобто при проявах акселерації.

Третьою об'єктивною причиною прояву особливостей підліткового віку є накопичення до цього періоду дефектів виховання. При цьому діяльність підлітка сприймається дорослими зовсім інакше, ніж самим підлітком. Це стосується, в першу чергу, порушення емоційної сфери. Дефекти емоційної сфери істотно впливають на людину, оскільки механізм емоцій потрібен для регуляції поведінки та діяльності. І чим краще цей механізм працює, тим стійкіша психічна діяльність молодшої людини, тим гармонійніша її поведінка.

Іншим дефектом виховання є безвідповідальність, тобто нездатність або небажання підлітка передбачати або враховувати наслідки своїх вчинків. Ще одним серйозним дефектом виховання, що чітко проявляється у підлітковому віці, є недостатня впевненість у собі, посилена тривожність. Наростання таких станів посилюється насамперед звуженістю соціальних зв'язків та недостатнім їх усвідомленням підлітками. Особливо впливає на посилення емоційного дискомфорту недостатнє відчуття особистої належності до суспільства, усвідомлення свого місця в ньому.

Четверта причина прояву особливостей підліткового віку пов'язана з психологічними зрушеннями, які відбуваються в ході статевого дозрівання. Саме в підлітковому віці статева належність набуває реального соціального значення. У процесі статевого дозрівання змінюється самосприйняття підлітком, з одного боку, безпосередньо самого себе через формування нового вигляду, з іншого – усвідомлення оцінки оточуючих його людей. І п'ятою причиною прояву особливостей підліткового віку є усвідомлення підлітками розбіжностей їх становлення в

сім'ї. В кожній сім'ї свій уклад, свій стиль життєдіяльності, свої ціннісні орієнтації.

Фізіологічні зміни в організмі підлітка призводять до численних емоційних порушень: вони бурхливо сприймають дрібна зауваження, діють наперекір, дуже образливі, не завжди швидко реагують на звернення, часто не виявляють інтересу до важливих подій та байдужі до оцінювання їх дорослими. Для них характерні часті періоди настрою,. Саме ці риси підлітка зумовують проблеми у взаєморозумінні з дорослими у школі та сім'ї.

До психологічних чинників, які впливають на дезадаптацію належать: особливоті уваги, пам'яті, інтелекту підлітків, деформація емоційної сфери, акцентуації характеру, не сформованість способів соціально прийнятної поведінки, педагогічна запусценість.

Поділяємо думку Максимової Н. про те, що незадоволення базових потреб дітей є основою дезадаптації. Саме потреба в позитивному оцінюванні дорослих, спілкуванні з ровесниками, у прагненні посісти позитивне місце у системі міжособистісних відносин колективу.

Їх неправильне задоволення створюють психотравматичну ситуацію, котра через відсутність психологічної допомоги приходить в ситуацію неможливості задовольнити життєво важливі соціальні потреби. У цьому разі виявляється незадоволеною ціла низка потреб підлітка: потребу в позитивному оцінюванні значимих для нього дорослих, потреба в самоствердженні (оскільки низький рівень успішності асоціюється з недостатнім рівнем розвитку здібностей, інтелекту), потреби в спілкуванні (оскільки в підлітковому віці думка вчителя багато в чому визначає думку однокласників, а низький рівень успішності учня не сприяє поліпшенню його міжособистісних стосунків у колективі класу).

Висновок. Отже, з одного боку, спостерігаються негативні прояви, дисгармонія у будові особистості, зміна інтересів, протестуючий характер поведінки стосовно дорослих, а з іншого – прояв таких позитивних показників, як зростання

самостійності, більш різноманітними та змістовними стають стосунки з ровесниками та дорослими, значно розширюється сфера діяльності тощо. Важливим при цьому є те, що даний період дозволяє молодій людині вийти на нову соціальну позицію, в якій формується її свідоме ставлення до себе як до члена суспільства¹².

Серед ознак, притаманних моральному розвитку підлітка, науковці вичленяють такі загальні ознаки³:

- перегляд ціннісних уявлень, все більша їх деперсоніфікація (більшого значення набувають ціннісні уявлення про самого себе, а у зв'язку із цим відбувається і дозрівання особистого "Я");
- лібералізація ціннісних уявлень (розвивається своя ієрархія цінностей, якій починають підкорятися процеси прийняття рішень та поведінка);
- перенесення функцій зразка батьків на референтну групу, ціннісні уявлення все більше починають відповідати культурній традиції суспільства;
- принцип моральних обов'язків (формуються такі здатності – застосування до самого себе тих самих критеріїв оцінки, що й до інших, використання загальнолюдських принципів як основи моральної поведінки і оцінка на їх основі себе та інших, здатність враховувати потреби та інтереси інших людей такою ж мірою, як і особисті).

Методи розвитку здібностей

ДНЗ «Ставропігійське вище професійне училище міста Львова». Історія училища бере свій початок від першої на Україні школи, що діяла на громадські кошти при Львівському Ставропігійському братстві. При школі працювала друкарня, де здібних учнів навчали друкарської справи. У жовтні 1944 року на місці друкарні було відкрито ремісниче училище (РУ-2), яке готувало кадри для поліграфічної промисловості. Ось ланцюжок становлення нашого навчального закладу: РУ-2; ПТУ-2; ТУ-11; ТУ-58; СПТУ-58; ПТУ-58 і ПТУ-17; Ставропігійський професійний ліцей м. Львова – ДНЗ Ставропігійське вище професійне училище м. Львова.

Голоний корпус закладу знаходиться за адресою: м. Львів, вул. І. Федорова, 9

Ставропігійське вище професійне училище м. Львова — державний навчальний заклад. Ми здійснюємо підготовку кваліфікованих робітників для поліграфічної та будівельної галузей.

Зарахування учнів відбувається за результатами співбесіди, згідно правил прийому. Учні училища забезпечуються гуртожитком. Всі учні, що успішно навчаються отримують стипендію. Період навчання в ВПУ зараховується в трудовий стаж. Для організації дозвілля учнів працюють гуртки.

В історичних стінах училища досвідчений педагогічний колектив здійснює підготовку кваліфікованих робітників, продовжуючи кращі традиції унікальної, однієї з найперших в Україні професійної школи. Адміністрація навчального закладу проводить постійну роботу з удосконалення методик і технологій навчання, поліпшення матеріально-технічної бази училища.

Чимало наших випускників продовжують навчання у Львівському поліграфічному коледжі УАД, Українській Академії друкарства, Технологічному коледжі Державного вищого навчального закладу «Національний лісотехнічний університет України», Львівському автомобільному коледжі Національного університету «Львівська політехніка», Львівському коледжі будівництва, архітектури і дизайну тощо.

На базі 9-ти класів випускники здобувають такі професії:

- Друкар, оператор комп'ютерного набору
- Палітурник, оператор комп'ютерного набору

- Столяр
- Штукатур, маляр, плиточник
- Автослюсар, заправник

На базі 11-ти класів випускники здобувають такі професії:

- Оператор комп'ютерної верстки
- Оператор з обробки інформації
- Друкар, оператор комп'ютерного набору
- Столяр
- Маляр, плиточник
- Автослюсар

Ставропігійське вище професійне училище м. Львова запрошує на навчання без сертифікату зовнішнього незалежного оцінювання за такими напрямками: Поліграфія та будівництво.

Прийом до училища проводиться шляхом конкурсного відбору за результатами співбесіди. Переважним правом при зарахуванні до училища користуються діти-сироти, діти, які залишилися без піклування батьків та діти, які мають статус потерпілих від аварії на ЧАЕС.

Термін навчання в училищі: 3 роки — з отриманням повної загальної середньої освіти, 1–1,5 або 2 роки — на базі повної середньої освіти. Термін навчання в училищі зараховується у трудовий стаж. Бажаючі забезпечуються гуртожитком. Учні забезпечуються стипендією та одноразовим харчуванням. Працюють гуртки художньої самодіяльності, технічної творчості та спортивні секції. На базі училища працюють курси водіїв категорії «В». Ставропігійське ВПУ здійснює курсову підготовку з поліграфічних та будівельних професій. Термін навчання 3 місяці.

Навчальний заклад має необхідну навчально-матеріальну базу, науково-методичний, технічний та інтелектуальний потенціал, який відповідає сучасним вимогам освіти. До послуг учнів: 3 комп'ютерних класи, вихід до Інтернету, бібліотека з читальним залом, їдальня, спортивний зал, актовий зал.

Учні проходять обов'язкову виробничу практику в державних та комерційних установах, а в подальшому працюють на підприємствах різних форм власності.

Випускники можуть продовжувати навчання без зовнішнього незалежного оцінювання в таких навчальних закладах міста Львова:

- Технологічний коледж державного вищого навчального закладу «Національний лісотехнічний університет України»;
- Львівський коледж будівництва, архітектури та дизайну;
- Львівський автомобільно-дорожній коледж Національного університету «Львівська політехніка».

Джерела:

1. Амонашвили Ш. А. Размышления о гуманной педагогике / Амонашвили Ш. А. – М., 1996. – 127 с.
2. Волков Б. С. Психология подростка / Волков Б. С. – [5-е изд.]. – СПб. : Питер, 2010. – 240 с.
3. Коренєв М. М. Нагальні проблеми охорони здоров'я підлітків в Україні / М. М. Коренєв // Журнал НАМН України. – 2011. – Т. 17. – № 1. – С. 48–53.
4. Максимова Н. Ю. Курс лекцій по детской патопсихологии : учеб. пособие / Н. Ю. Максимова, Е. Л. Милютин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2000. – 576 с.

Стаття надійшла 20 січня 2015 р.

Частина 2.

Психологічні аспекти культури

УДК 159.923.2:616:942.5:61

Сергеев Микола.

Психологічні виміри поезій Т. Г. Шевченка як спосіб самоідентифікації українського народу

У статті здійснено спробу аналізу творчості Т. Шевченка як взаємозв'язку психології дії із мовою.

Ключові слова: філософія мовлення, слово, ментальність, культура.

Німецький філософ Мартін Гайдеггер [1899-1976 рр.] у книзі «Дорогою до мови» (переклад В. Кам'янця) надав приклад того, як розгадати таємницю буття, часу і мови, що й визначило його методологію пізнання світу. Філософія М. Гайдеггера проголосила повернення «до речей, які вони є». Учень Гуссерля [1859-1938 рр.] М. Гайдеггер, як це справедливо підкреслює М. Мінаков, зосередив свою проникливість на тому надто очевидному факті, що даність предметності неоднорідна: є такі царини предметності, якими людина «володіє» в своєму досвіді, а є така царина, якою людина «Є» [2, с. 8]. Первинною предметною цариною для дослідження є сама людина. Свою увагу М. Хайдеггер спрямовує на аналіз розімкнутості буття у горизонті самого буття, а не через розуміння буття присутності. Переосмислення своєї позиції філософ здійснив із вслуховування в розкритість буття як таке через мову. У реконструкції буття через мову вона постає однією з важливих експлікацій смислу буття як воно є. Мова стає тим феноменом, який опосередковує буття людини, а з нею існування нації, держави. У мові людина постає такою, якою вона є.

Використовуючи методологію М. Гайдеггера, ми хочемо переосмислити феномен творчості Т. Шевченка у процесі конструювання ним теоретичної моделі поступу від Малоросії

до України, коли «бути українцем значить: бути українцем в мовленні». Ще б пак, лише «слово дає змогу речі з'явитися, а отже, й існувати як речі, що є» [там само, с. 16]. Хочемо зазначити, що предметом нашої уваги є не дореволюційні, не завжди добре відредаговані, а сучасні видання творів поета. Постать Тараса Шевченка є однією з найсуперечливіших в історії української філософської думки. Межі оцінки його творчості коливаються від необхідності громадського суду над ним, за словами М. Драгоманова та М. Хвилевого, до героїзації та геніанізації ідеї насильницької народної революції (як стверджує В. Горський та О. Забужко), яку Шевченко вважав животворчою силою історії (Крутом пекло. Гайдамаки по пеклу гуляють). Оцінка Шевченка в історії української філософської думки теж різна і співпадає із основними етапами становлення національної української держави від часу смерті поета в 1861 році до жовтневого перевороту в Росії 1917 року, вона пов'язується із утвердженням нового образу поета як співця революції в умовах становлення радянської влади і до її повалення в 1991 році. Після проголошення незалежності української держави розпочинається період повернення Шевченка до пантеону борців за волю і свободу українського народу. Цей період ми й намагаємось осмислити у даній статті.

Шевченкознавство складає сьогодні річище філософії української національної ідеї, у якому розкривається закарбоване культурне значення його спадку як тотожного собі. Найголовнішим у цьому спадку є українська мова, право на існування якої Шевченко відстоював, і, на якій написана переважна більшість його творів. У своїх листах на батьківщину Шевченко часто просив рідних, щоб вони зверталися до нього своєю, а не московською мовою (українська мова є однією з найдавніших індоєвропейських мов). Прослідкуємо, як через мову Шевченко розкриває світоглядний зміст своїх поезій, а у поезіях карбується його ідея, відмінна від російської ментальності і культура (справжню національну ідею, на нашу думку, може написати тільки представник свого етносу, національний філософ, історик, поет.

Колишній кріпак Тарас Шевченко – людина з художньою освітою, яку він одержав у Петербурзькій академії мистецтв. Академік по класу портрету (це звання було надано Шевченкові за низку гравірувальних робіт у 1860 році). Творчий доробок Шевченка-художника складає 835 малярських та графічних робіт, 11830 віршів, більшість з них написана у ритмі народних коломийок [3, с. 214, 221]. За глибиною таланту Т. Шевченко – серед найкращих вихідців з Малоросії, яких було дуже багато у столиці імперії того часу, якого сприймали в середовищі малоросів як свого. Перший «Кобзар» Шевченка (за редакцією Е. Гребінки) був виданий у 1840 році на гроші багатого поміщика П. Мартоса, малоросійською мовою, і налічував всього вісім творів (кількість, написаних російською мовою, як засвідчує Н.Горбач складає в його доробку – 12 творів). «... уперше на рівні імперської столиці було заявлено про існування в Росії етнічної одиниці, яка претендує на окремішність свого суспільного етнографічного життя ... » [3, с. 42]. У 1847 році, за низку антиурядових віршів, Шевченка було арештовано і відправлено на військову службу у Сибір з правом вислуги, яким він не скористався (проте намагався одержати звання унтер-офіцера і звертався до свого командира з рапортом з цього приводу; звання унтер-офіцера позбавило б поета від непотрібної і виснажливої для нього муштри, однак у цьому проханні йому було відмовлено). Нагадаємо читачеві, що це було порівняно легке покарання; російській письменник Ф. Достоевській, наприклад, за подібні висловлювання проти влади отримав вирок до страти, яку було замінено ув'язненням. На той час поетові було 33 роки, як Ісусу Христу, як Ісус він мужньо прийняв свою Голгофу. Можливо й тому, в деяких селянських хатинах досі, можна побачити портрет Кобзаря поруч із образом Богоматері?... Відстань більше ніж у 2000 тисячі кілометрів із столиці імперії і до Оренбурга візниця подолав за вісім днів загнав до смерті одного коня. До того часу було написано «Гамалія», «Тризна», «Розрита могила», «Єретик» тощо. За спробу пожити вільною людиною, тривалістю у кілька років Шевченко заплатив засланням у солдати на строк 10 років.

Звільнено його було у 1857 році Т. Шевченко повернувся у бурхливе життя Російської імперії кінця XIX століття. XIX століття для Європи було позначене процесом розробки національної ідеї в багатьох європейських країнах. Одним з перших в Росії, хто розробляв цю проблематику, був М. Карамзін, що відбилося в його Історії держави Російської, П. Чаадаєв з його «Філософським листом», написаним у 1829 році, та деякі інші філософи і поети; в Чехії ця проблема розроблялася Я. Колларом, Ф. Пахацьким та Т. Масариком. В Україні розробку філософії української національної ідеї започаткували члени Кирило-Мефодіївського товариства: М. Костомаров, С. Гулак-Артемівський, В. Білозерський, П. Куліш, та інші громадські та політичні діячі. У політичній програмі товариства «До братів українців» проголошувалось: «Ми приймаємо, що всі слов'яни повинні між собою поєднатись, але так, щоб кожен народ склав свою окрему республіку й управляв своїми справами незалежно від інших; щоб кожен народ мав свою мову, свою літературу й свій власний устрій. Такі народи, по-нашому: москалі, українці, поляки, чехи, словаки, хорутани, серби й болгары» [4, с. 42].

Місце Шевченка у колі кирило-мефодіївців було особливе. «Муза Шевченка, – писав М.Костомаров, – роздирала завісу, – і страшно, і солодко, і боляче, і п'янюче було заглянути туди! Тарасова муза прорвала якийсь підземний заклеп, вже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями» [там само, с. 163].

«Широко він обняв Україну з її могилами кривавими, – зазначав П.Куліш, – з її страшною славою.... І з того часу всі у нас поділились на живих і мертвих» [там само, с. 163].

У його творчості принципово виявилася маргінальність (відірваність від свого соціального середовища) його поетичного доробку, який розкриває ті сторони його міркувань, з яких вимальовується нова людина – не селянин у смушковій шапці та у кожусі [6, с. 336]. З одного боку він не селянин, з іншого не дворянин, але, ставши художником і поетом, він вже не може повернутися до свого сільського минулого. Після звільнення з

заслання у 1857 році Шевченко повернувся у Петербург, однак шлях цей був довготривалий. Тараса Шевченка хоч і звільнено, проте не дозволено жити ні в однієї із двох столиць, ні в Україні, тому він півроку знаходився під поліційним наглядом у Н.Новгороді, куди до нього приїжджали актор Щепкін та інші приятелі на Різдво. До Петербургу Шевченко повернувся тільки у 1858 році. У Петербурзі він перебрав на себе функцію репрезента українських національних цінностей, муза яких живилася його талантом художника і поета (Однак, Петербург мало відбився у його творчості, а Росія не стала другою батьківщиною поета).

Російський письменник К.Чуковський відмічав: «Шевченко живе в Петербурзі шістнадцять років, на Васильєвському острові, він до кісток петербуржець, але де в його «Кобзарі» цей Васильєвський острів? – де ж він хоч у найдрібнішій рисі психології? Де в «Кобзарі» Брюллов, де Академія мистецтв? Шевченко може прожити з Брюлловим десять років, побожно до нього ставитись, наслідувати його всіляко в малярстві, в убранні, в зачісці, балакати з ним про Дюрера, Гвідо Рені, Тенірса, але ось він узявся за перо, і де ти тоді Брюллов! Де тоді ресторан Юргенса? Де Ізлер, Александровський театр, і Каратигін, і «Северная Пчела», і гриф Яків де Бельмен, і Даль, і Перовський, і Плетньов, і «растегаї», і Адольфінка? Де? Їх у творчості Шевченка немає» [цит. за: 1, с. 42]. Шевченко народився в імперії, в імперії його викуплено з кріпацтва, імперія «закрила» його як художника, поета, людину. Проте, канонізація міфу про Шевченка теж розпочалася у звільненій від ярма кріпацтва Росії, де йому уперше було поставлено пам'ятник у 1918 році у Москві. Т. Шевченко в поезії – не графоман, не оспівувач побуту та інтер'єру, а народний бунтар, месник, філософ, лірик (особливо після заслання, коли хворів на водянку, чи то на цироз, чи рак печінки). За типом темпераменту, ментальності і культури, Шевченко етико-інтуїтивний інтроверт, несхильний до асиміляції, він більше у себе на розумі ніж на зовні. Його поезія наскрізь національна і дуже антиімперська та антиправославна. Якщо перелічити всіх, кого згадує Шевченко,

то частина цих людей могла б опинитись в немилості як до государя, так і служителів культу-батюшок. Ось чому часто-густо він переважно у минулому малоросійського народу, в історії міфів і оповідань про своїх прадідів великих. Намагаючись позбавитися кріпацтва духу у собі, Шевченко у такій спосіб вбачав шлях, по якому може рушати увесь малоросійській народ, тоді і тільки тоді вважав він, цей народ перетвориться на націю. Стає зрозумілим, чому Шевченко не став часткою офіційного російського соціуму, залишився у собі сутнім, з властивими йому рисами. Принциповий антропоцентризм ототожнюється в нього з Україною, а Україна з селом у якому поет народився і цей антропоцентризм є у нього усвідомленою часткою конструювання моделі етнонаціотворення. Українська держава у творчості Шевченка, як село, повинна складатися з вільних осередків населення-хат, кожна з яких діятиме за своїм статутом. Так, особиста доля поета стала відображенням долі українського села, «зрослася» з нею. Можна припустити, що результатом поетичного осмислення дійсності у творчості Шевченка з'явилася ідея не людського буття як загально-філософської категорії, а безпосередня історія, драма і трагедія українського державотворення, які й визначили обрії їх реального існування у свідомості народу як дефініції філософії. Звідси й дуалізм його філософствувань: поета неінтелігента (у петербурзькому смислі) і неселянина (у соціальному його стані). Бо ж селянин не може бути поетом, але неселянин Шевченко не може не бути непоетом теж. Так хто ж Шевченко в історії України? Це «Перебендя». Так поет підписував свої перші вірші – Перебендя. Перебендя – це балакуча людина, вередун, той якого згодом почали називати Кобзарем. Шевченко – співець свого народу. /«Перебендя старий, сліпий, – / Хто його не знає? / Він усюди вештається / Та на кобзі грає/ А хто грає, того знають / І дякують люди» [5, с. 37].

Розглянемо одну з найхарактерніших для творчості Шевченка балад «Причинна», яку поет написав у 1837 році – відтоді, як відмічав Н.Горбач, «поетичну практику Тарас вже ніколи не припиняв» [3, с. 41] Нагадаємо читачеві, що це був

перший вірш поета (балада), який він наважився оприлюднити, (поетові було 26 років) не побоюючись критики з боку російського поетичного бомонду. Щоб зрозуміти, хто такий Шевченко-поет, можемо порівняти цей вірш із власним першим віршем, тоді стає очевидним хто є хто.

Балада починається описом Дніпра – символу України – серединної ріки, яка є її серцем, поєднуючи Захід і Схід країни. Опис ріки драматичний. Дніпро, хоч і в центрі країни, має два береги як два крила, без яких птах літати не може, а країна не може жити. Дніпро реве та стогне, начебто поранений звір, тому й стогне що поранений, а не вбитий. Дніпро – живий! Ще б пак, ще не вмерла Україна ... Сердитий вітер завива. Додолю верби гне високі, але їх не зламав. Зляканий місяць (німий символ надії) збліднів обережно виглядає очікує чим буревій закінчиться. Вітер у Шевченка сердитий, він як людина яка не задоволена своїм теперішнім станом - прагне розв'язання ситуації, в якій знаходилася Малоросія у складі Російської імперії. Образ місяця – образ майбутньої України, яка ховаючись у хмарах немов човен у синьому морі то виринає, то потопає. Доля України у цих образах сумнівна. Сичі (ці птахи вночі не сплять) у Шевченка вони подібні на міфологічні істоти, перегукуються між собою: чи не заблукали? Чи тим шляхом йдемо? Чи всі живі? Ясен скрипить, але встояв, хоч гнеться, разом з ним терпить, терпить Україна. Образ селянина і молодиці, могил і козака, села на тлі природного катаклізму стають усвідомленими свідками подій боротьби героїв твору, з якої вибудовується історія країни. Однак щось заважає козаку молодому повернутися і зустріти своє кохання: його дівчина не знає, що робити (бо причинна), так ворожка поробила. Таємничі сили (чи не з минулого?) ведуть її через невігдані страждання. Така її доля. А з неба місяць так і сяє ... з Дніпра повернулися малі діти, сміючись, – надія України. Дніпро тече (опис річки, ставку, озера, дуже часто використовується поетом як хранителів народної пам'яті, вода володіє властивістю передавати інформацію), зберігає пам'ять поколінь про добре і зле ... потрібен час щоб все забути, або не забути? Щоб зібратися

і зігрітися? Так, пограймось, погуляймо та пісеньку заспіваймо: ух! ух! солом'яний дух дух. Місяченьку! Наш голубоньку (він все знає, бо спостерігає) ходи до нас вечеряти ... ех ухнем солом'яним духом. Ех ухнем – слова із відомої російської народної пісні «Дубинушка», яку співали і бурлаки на Волзі, коли тягнули проти течії навантажені судна, і селяни на полях поміщиків, коли відпрацьовували панщину, і російські солдати, коли відстоювали інтереси Російської імперії на території чужих країн. Образ народної «дубинушки» активно використовував у своєму романі «Війна і мир» великий російський письменник Лев Толстой. На його думку «дубина народної помсти» відіграла не останню роль у розгромі французьких загарбників під час Вітчизняної війни 1812 року. «Дубина» народного спротиву була, була і була чужинців допоки не вигнала їх із своєї території. Шевченко звернувся до російського фольклору як до прикладу того, у якій спосіб можливе звільнення малоросійського народу від ярма кріпацтва. «Дубина» народного спротиву ось сredo «хатянина» Шевченка: і засіб, і шлях його реалізації: він апелює до своїх однодумців, явних і уявних ворогів солом'яним духом. Образ соломи став символом міфологічної води, яка повільно камінь точить. Є солома – значить був урожай, солома завжди символ достатку, є солома – є хліб, є хліб – є життя. Соломою у селі накривають дахи, соломі ріжуть, додають до глини і ставлять хати, обліплюють стіни, стелю підлогу. Якщо врожай недобрий, або довга зима, соломі додають до сіна, щоб виходити худобу до весни, нею обігривають хати. Соломі підстеляють у стайні, набивають нею матраци, подушки виготовляють з неї циновки, капелюхи дитячі іграшки. Соломі використовують на Святий Вечір, роблять з неї дідух, який потім спалюють. Соломою утеплюють житла, коли холодна зима, соломі обпалюють свиней, після того як забили. Хто ж у Шевченка стоїть за солом'яним духом? За ним стоїть козак молодий, який з діброви виїжджає, а під ним коник вороненький на силу ступає; за ним все, що є відмінного від російської культури – інший народ, його мова, історія, традиції, інша культура, сила волі і його народна зброя – «слом'яний» дух. Народ у Шевченка

основний носій української національної ідеї. Героїчне минуле народу закарбоване в поетичних образах гайдамаків, опришків, козаків. Слово «козак» тюркського походження, ним позначалися лихі вояки часів боротьби із турецькою та татарсько-польською навалою, але лихий вояк за святу правду-волю не стане, не розіб'є живе серце за свою країну [5, с. 185]. Ще б пак, коник під козаком вороненький (у даному випадку порівняння із птахом, що став прообразом вищої духовної сили як права Божого на життя)... Вороніння (разом із тим) – спосіб обробки металів, зокрема зброї, яка завжди є символом сили (і не тільки Божої). Проте заклику до зброї як єдиного шляху побудови української держави у Шевченка немає, його заклик скорше – заклик-зітхання, мовчазного спротиву: «...За що ж тебе, світе-брате, В своїй добрій, теплій хаті Оковано, омурано (примудрого одурено), Багрянцями закрито і розп'ятієм добито? Не добито! ...Просвітіся! ... Будем брати, З багрянниць онучі драти, Люльки з кадил закуряти, Явленними піч топити, А кропилом будем, брате, Нову хату вимітати! (вірш «Світе ясний») [5, с. 284]. Багрянниця в українській мові – пурпурна мантія – атрибут одягу царів, священнослужителів, військових керівників (виготовлялася з морських ракушок і не псувалася від прання). Цю мантію Шевченко пропонує роздерти на шматки – онучі. Це нагадує російське «лико драти», але у росіян лико деруть з дерева, зокрема з липи, до того ж тоненькою смужкою, щоб потім їх зв'язати та зробити лапті – традиційне взуття пращурів росіян. Таке взуття вироблялося на всі пори року: були лапті літні, зимові, жіночі, чоловічі, святкові, росні (водостійкі). Шевченко пропонує робити з царської мантії онучі – великі шматки тканини, щоб огортати ноги у чоботях. Так чобіт і лапоть, підсвідомо мисляться і постають у Шевченка елементами культур двох народів: українського та російського, двох протилежностей і двох історичних сусідів – росіян та українців, які, не звертаючи уваги на розбіжності, мають знайти порозуміння між собою (історичних сусідів не вибирають). Лапоть з чоботом зрівняти важко, але це необхідно для того, щоб ці народи ідентифікувати. Ще б пак ноги огортають не тільки ті

хто ходить у лаптях, але й ті хто ходить у чоботях. Очевидно, Шевченко має на увазі історичну потребу не тільки українського але й російського народу позбавитися від кріпацтва. Інше речення аналізованого нами вірша – про кадило. Кадило, певно, у Шевченка символ православної релігії і віри, у якому, розроблені міністром освіти імперії графом Уваровим «Православ'я. Самодержавство. Народність.» складала на той час сенс буття імперського соціуму, від впливу якого Шевченко хоче позбавитися. Шевченко з кадил пропонує люльки закуряти. Кадило містить ароматичну смолу – ладан, яка сприяє зосередженню думки у процесі медитації – одурманює. Так поет торкається свята святих духовної опори імперії – релігії, яка не була єдиним джерелом віри для малоросійського народу та єднала народ російський. Символічний розрив завіси у Шевченка відкриває можливість проникнення до кіоту – духовної скарбниці, віттаря, який поет пропонує кропилом вимітати. Кропило у даному випадку є не тільки складовою культу священнодійства (кроплення), але й набуває сакраментального значення – є символом очищення державної віри від великодержавних нашарувань. Вологим кадилом Шевченко закликає вимітати залишки віри старої, пропонує навести новий порядок у новій хаті, під якою розуміється майбутня Україна. Україна для Шевченка це екзистенційний стан буття окремої від імперії спільноти, якій утворює його головні компоненти-це світ малоросійського села і світ козаччини. Проте за кількістю літературних звернень світ села значно перевищує світ козацтва. Якщо світ козаччини уособлює минуле, світ села – майбутнє. Так каузальний світ села (у Спінози, це *causa sui*, першопричини як підстави саморозвитку) став для Шевченка світом сакрального ідеалу людини, що відкарбував модель буття майбутнього малоросійського народу в імперії - закодував його. Цей фатум за Шевченка – результат дії зовнішніх ворогів і, злих синів власної країни (ми вважаємо що цей фатум-фатум історичної долі малоросійського народу, якій не тільки проявляє але й ідентифікує себе у ньому). Далі Шевченко пропонує явленними піч топити. Ява – частина акту

драматичної дії у театрі, склад акторів у якій залишається незмінним, тоді вистава триває [6, с. 602]. Шевченко розуміє, що швидко побудувати нову країну неможливо, очевидно для цього потрібне життя не одного покоління людей. Бо ж піч топлять під час довгої і холодної зими, зими кріпацького поневолення.

В іншому вірші (Сон) Шевченко пише / Може так і треба? / Так і треба! / Бо немає господа на небі! / Схаменіться: усі на сім світі – і царята, і старчата адамові діти [5, с. 139]. Тема діалогізму – протиставлення бідних і багатих, панів і кріпаків, (кріпак завжди намагається зайняти місце свого господаря, ставши паном робить усе щоб зберегти свій статус, якій неможливий без кріпака. Недарма у народі кажуть «нема пана гіршого за Івана», однак, гіршим за свого у Шевченка є пан чужий). Особливо гостро ця тема простежується у вірші «Розрита Могила», в якому поет пише / За що тебе сплюндровано, моя Україно? / І відповідає / Степи мої запродані жидові, німоті / Сини мої на чужині, на чужій роботі / ... І могили мої москаль розриває / ... На четверо розкопана розрита могила [5, с. 136]. Поет має на увазі вплив Російської імперії, якій вона здійснювала на Малоросію споконвіку (з часів перших поховань). Поняттям «москаль» у 19 ст. позначалися солдати, які служили цареві 25 років. Такі солдати на чужині, відірвані від свого соціального середовища ставали справжніми манкуртами (у творчості Ч. Айтматова манкуртами називали полонених, які втратили свідомість, під час катувань, їм одягали на голову вологий верблюжий шлунок і прив'язували до стовпа; на сонці цей шлунок висихав і так стискував голову, що покараний втрачав розум; за таких тортур, людина могла вбити свою мати, бо не впізнавала її). Подібними манкуртами ставали майже всі байдужі до цінностей іншомовної культури окупанти. Ось чому довготривала служба в імперії, була мов в'язниця. Стає зрозумілим, чому призовники не бажали йти до війська. Існували й інші причини уникнути служби. Представники заможних прошарків населення свій обов'язок служити державі іноді віддавали (за гроші) малозабезпеченим селянам та кріпакам. Щоб уникнути покарання часто до війська

відправляли дрібних злочинців, крадіїв, грабіжників. Поступово армія ставала напівзлочинною. Напівзлочинним було навіть офіцерство, про яке неодноразово згадував Шевченко, коли відбував солдатчину у 1847-1857 роки. Образ такого напівзлочинця навечно закарбовано у поемі Тараса Шевченка «Катерина»: гульвіси, людини, для якої поїсти, попити та погуляти є мало не метою життя. Авжеж, солдат спить, а служба йде. Така людина не хоче і навіть не намагається відповідати за свої вчинки. Подібний москаль у поезіях Шевченка, на відміну від малороса – це кріпак і деспот в одній особі. Образ москаля й досі є каменем спотикання багатьох російських і українських дослідників спадщини Тараса Шевченка, особливо, коли йдеться про його: «кохайтесь чорнобриві, та не з москалями». Шевченко закликав не кохатися не з росіянами, а з москалями. Однак, слово «москаль» стало синонімом усього того негативного, що є у поведінці саме росіян: сьогодні воно ототожнюється і використовується в середовищі переважно малоосвічених опонентів співрозмовників з метою підвищення свого аргументаційного потенціалу [5, с. 284]. Шевченківський шлях від Малоросії до України, відображає усі перипетії процесу націостановлення в Україні.

Мета побудови нового життя в Україні повинна стати тим завданням, яке може об'єднати усі її народи (і на Заході і на Сході) у єдину державу (побудувати Україну квітучу у себе), зробити її соціально-привабливою для всіх. Таке завдання може виконати тільки ідея солідаризму (йдеться про поєднання цінностей як Заходу так і Сходу), про яку неодноразово говорив Шевченко, коли вимагав: Не дурите самі себе, / Учитесь, читайте, / І чужому навчайтесь, / Й свого не цурайтесь [5, с. 183].

В контексті сучасної посттоталітарної спроби українського народу позбавитися залежності від свого минулого, творчість Шевченка виявилася чи не найактуальнішою для свого часу, вона є актом самопізнання та самоусвідомлення того образу, на який Шевченко запрограмував Україну.

Джерела:

1. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу.-3-є вид. – К .: Факт,2006. – 148 с. – (Сер. «Висока полиця»).
2. Горський В.С. Історія Української філософії. Курс лекцій. – К.: Наук. Думка, 1997. – 285с.
3. Горбач Н.Я. Життя та творчість Тараса Шевченка. – Львів, Каменяр, 2005. – 303с.
4. Гайдеггер Мартін. Дорогою до мови / Переклав з нім. Володимир Кам'янець. – Львів: Літопис, 2007. – 232 с.
5. Шевченко Т.Г. Кобзар / Ред. – упоряд. М. І. Преварська. – К.: Велес, 2009. – 304 с.: іл.
6. Новий Український тлумачний словник. Близько 20000 слів Н76 і словосполучень [Текст] / Н.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2008. – 608 с.

Стаття надійшла 10 березня 2015 р.

Частина 3. Дослідження економічних процесів у суспільстві

Вознюк Андрій. Перспективи функціонування та розвитку сільськогосподарських підприємств

У статті досліджено проблеми та перспективи діяльності галузі сільського господарства України. Проведено дослідження показників фінансової діяльності та державної фінансової підтримки сільськогосподарських підприємств на прикладі однієї області. Запропоновано шляхи вдосконалення механізму державної підтримки діяльності сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: сільськогосподарське підприємство, кредит, інвестиції, державна підтримка, фінансові ресурси, дотації.

A.O. Vozniuk. Prospects of functioning and development of agricultural enterprises. Problems and prospects of activity of industry of agriculture of Ukraine are investigational in the article. A study of financial performance and state sponsorship of agricultural enterprises indicators is undertaken on the example of one area. The ways of perfection of mechanism of state support of activity of agricultural enterprises are offered.

Keywords: agricultural enterprise, credit, investments, state support, financial resources, grants.

Постановка проблеми. Особливості сучасного важкого фінансового стану й неплатоспроможності великої чисельності українських сільськогосподарських підприємств-банкрутів полягають у наявності проблем, що потребують негайного вирішення. Дрібні та середні за величиною підприємства організаційно й фінансово не підготовлені до ринкових відносин внаслідок зручної залежності від бюджетного фінансування різних рівнів. Вони не володіють практикою маркетингу і не ведуть маркетингових досліджень, часто вони не здатні швидко перебудуватись на випуск нових видів продукції чи послуг. Їх основні виробничі фонди і технології далеко не завжди відповідають сучасним вимогам. Таке становище спричинене також повною або частковою відсутністю державної підтримки

їх функціонування, податковим навантаженням, економічною нестабільністю валютного курсу, ціновим диспаритетом, слабкою економіка країни, бюрократизмом державного управління.

Одним із пріоритетних напрямків на шляху розв'язання усіх наявних проблем у галузі сільського господарства, на нашу думку, є зосередження на створенні умов для отримання і ефективного використання усіх доступних видів фінансової підтримки, як державної, так і з боку зовнішніх та внутрішніх інвесторів. Це дасть змогу своєчасно і ефективно реагувати на умови коливання ринків збуту.

Аналіз останніх досліджень та публікацій: Вагомий внесок у теоретичне обґрунтування сутності функціонування сільського господарських підприємств у сучасних умовах господарювання та у найближчій перспективі здійснили такі видатні вчені, як Василенко В.О., Іванов В.Л., Коваленко В.В., Костирко Р.О., Лахтіонова Л.А., Лігоненко Л.О., Пономаренко В.С., Тищенко О.М., Савицька Г.В., та інші.

Основні результати дослідження: За нинішньої геополітичної та макроекономічної нестабільності рушієм економічного зростання України може стати аграрний сектор з огляду на перспективи розширення експортної географії збуту продукції. Завдяки відкриттю європейського ринку для наших товарів та скасуванню ввізних мит можна очікувати зростання обсягів експорту сільськогосподарської продукції до ЄС. Не менше третини сільськогосподарських товаровиробників виробляють продукцію, сертифіковану в Європі. Втрату ж російського ринку в цьому році Україна компенсувала за рахунок експорту в інші країни - частково експорту в Білорусь і Казахстан.

Проте, такі оптимістичні настрої притаманні лише великим гравцям вітчизняного аграрного ринку – агрохолдингам, сотня найбільших яких сумарно контролювала 6,5 млн. га сільськогосподарських земель (загальна кількість с/г земель на Україні - 41,2 млн га). До них можемо віднести: Ukrlandfarming (Укрлендфармінг) - на середину 2014 року обробляв біля 654 тис.

га орних земель; "Кернел" - обробляє близько 400 тис. га; NSH Capital, загальний земельний банк - біля 400 тис. га; «Миронівський хлібопродукт», земельний банк - 320 тис. га в Україні й 40 тис. га в Росії; Група компаній МРІЯ земельний банк складає біля 300 тис. га. культури та ін [1].

«Якщо в селах залишаться працювати тільки агрохолдинги, вони перетворяться на пустелю ... Великим компаніям, які контролюють величезні площі - до півмільйона гектарів, не цікаво, хто живе поруч з їх землями і чим вони займаються». Це слова Жан- Жака Ерве, радника правління з сільськогосподарських питань «Креді Агріколь Банку».

Що стосується малих та середніх фермерських господарств, то їх фінансові можливості не дають причин для оптимізму. Вони позбавлені можливостей виходу на зарубіжний ринок, де ціни на їх продукцію значно вищі, а на вітчизняному ринку через високу конкуренцію та спекуляції трейдерів ціни збуту ледве покривають витрати виробництва. Високий курс іноземної валюти, до якого прив'язані ціни на пальне, техніку та обладнання, засоби для підживлення, так необхідні кожному сільськогосподарському виробнику, тільки посилюють тиск на його фінансову стабільність та рентабельність. Крім того, фіскальний тиск з боку держави, яка законодавчо у 2015 році підвищує ставки оподаткування власників земель сільськогосподарського призначення, ставить малих та середніх агровиробників на межу виживання.

Здавалося б інтеграція України у світовий економічний простір, економічні перетворення у країні, а також домінування в аграрному комплексі крупних агропромислових формувань і зростаюча конкуренція обумовили закономірний процес вибору фермерами найбільш ефективних напрямів діяльності та впровадження новітніх технологій ведення виробництва. Це призвело до збільшення інвестицій фермерських господарств в інновації.

Згідно із проведеними розрахунками, потреба фермерських господарств у технічних засобах і обладнанні сягає близько 443 тис. грн. на одне господарство, або 600 тис. грн. на 100 га, що

більш, ніж ушестеро перевищує сучасний рівень забезпеченості ними.

Забезпечити цю потребу за власні кошти та позики фермери не зможуть, що без належної державної підтримки вже у середньостроковій перспективі може призвести до припинення діяльності багатьох господарств. Досвід країн ЄС свідчить, що там фермерським господарствам надається підтримка у значно суттєвіших розмірах.

Суттєву підтримку середнього класу мала б зробити саме державна підтримка. Державна підтримка фермерських господарств законодавчо визначена згідно Закону України «Про фермерське господарство»[2].

Втім, державну підтримку сільське господарство все ж отримує, але одержувачі - ті ж агрохолдинги. Коло замикається: спочатку більш висока рентабельність великих господарств, та ще й отримують державні кредити, позбавляє масове фермерство сенсу. Загалом внаслідок фінансової та політичної кризи рівень державної підтримки фермерських господарств знижується.

На прикладі сільськогосподарських виробників Волинської області, розглянемо якою прибутковою є їх діяльність та які обсяги фінансової підтримки з боку держави були отримані.

Таблиця 1. Показники діяльності сільськогосподарських підприємств Волинської області (Джерело: [3]).

Показник	Роки					Відношення (%) 2013/2009
	2009	2010	2011	2012	2013	
Кількість підприємств	234	184	184	160	154	-34.2
Площа с. г. угідь в їх користуванні, тис. га	212.4	201.5	187.0	190.0	191.6	- 9.8
Кількість прибуткових підприємств	68	66	94	90	75	10.3
Одержано прибутку, тис. грн.	4970.9	63246.7	165794.9	168 970.5	129 032.4	2596.2
Кількість збиткових підприємств	166	118	88	69	79	-52.5
Державна підтримка, тис. грн.:						
За рахунок дотацій	22144.3	34465.4	26541.4	9339.1	17785.8	-19.7
За рахунок ПДВ	47055.9	89537.8	3163.7	17543.1	13688.3	-71.0
Державна підтримка на 1 підприємство, тис. грн.	496.8	673.9	160.6	168.0	204.4	-58.9

Із проведених розрахунків, бачимо що протягом п'яти років чисельність сільськогосподарських виробників скоротилась на 34%,

Таке різке скорочення чисельності зумовлене ліквідацією окремих збиткових підприємств, проте більшість підприємств об'єдналися або були поглинуті фінансово могутнішими, про що свідчить зменшення площі лише на 9.8%, адже земля перейшла у нове користування. Внаслідок такого скорочення чисельності, зростає величина підприємств, що демонструють прибуткову діяльність, розмір прибутку зріс у сотні разів. Проте, це ще раз свідчить про неконкурентоспроможність дрібних та середніх виробників на аграрному ринку. Фінансова стабільність приходить лише із укрупненням та фінансовими вливаннями. Що ж до державної фінансової підтримки, то її загальна величина знизилась на 73%, а в розрахунку на 1 діюче підприємство – знизилась на 59%. Реально сьогодні ця фінансова підтримка швидше для виживання, а не для розвитку.

Існуюча сьогодні система фінансового забезпечення галузі АПК не забезпечує потребу в фінансових ресурсах. Самі дрібні та середні сільськогосподарські товаровиробники не спроможні компенсувати дефіцит грошових коштів для забезпечення нормальних пропорцій не лише розширеного, а й простого відтворення.

Для вирішення цього завдання необхідне поступове зростання рівня фінансування операційної та інвестиційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Ціни на сільськогосподарську продукцію також опинилися у тисках: з одного боку, їх рівень обмежує платоспроможний попит переробних підприємств та населення, а з іншого боку, на формування витрат здійснюють тиск високі ціни на матеріально-технічні ресурси, що споживаються сільським господарством. Сільськогосподарські товаровиробники по-своєму вирішили проблему цінового диспаритету – взагалі зменшили придбання майже всіх основних матеріальних ресурсів, нестача яких обумовила надмірну експлуатацію природної родючості землі

та живої праці, спрощення технологій та зниження продуктивності землі, худоби, падіння ефективності сільськогосподарського виробництва, що зробило аграрну галузь в умовах жорсткої конкуренції мало перспективною.

Зважаючи на зазначене, цінова політика в агропромисловому комплексі має ґрунтуватися на поєднанні вільного ціноутворення з механізмами державного регулювання та прямого дотування, а також посиленні антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії та послуги, що споживаються сільськогосподарськими товаровиробниками.

Механізми державного впливу на процеси ціноутворення на продукцію сільського господарства та продовольство залежно від економічних можливостей, специфіки галузі та ряду інших чинників мають ґрунтуватися на ефективному використанні таких важелів як: застосування інтервенційних операцій, індикаторами для яких слугуватимуть нормативно запроваджені рівні мінімальних та максимальних цін, для захисту виробників від значних коливань ринкової кон'юнктури; здійснення закупівлі сільськогосподарської продукції за заставними цінами як форми пільгового кредиту; запровадження антимонопольних та антидемпінгових заходів в умовах недобросовісної конкуренції; встановлення в разі потреби нетарифних обмежень (квот) щодо імпорту або експорту продукції; квотування обсягів продукції, на яку поширюється державне регулювання, для реалізації на внутрішньому ринку; надання бюджетних дотацій з метою підтримки доходів виробників сільськогосподарської продукції та платоспроможного попиту споживачів;

Необхідним та економічно виправданим заходом має стати запровадження в практику господарювання оціночного індикатора ефективності виробництва - норми прибутку на капітал. Якщо ринкові ціни не забезпечуватимуть встановленої норми прибутку, то уряд має вживати заходів щодо бюджетної підтримки галузі.

Висновки. Отже, згідно з проведеними дослідженнями усі доступні форми інвестицій у сільськогосподарські підприємства доцільно концентрувати на таких напрямках:

- оновлення технічного парку й придбання новітнього обладнання;
- впровадження інноваційних технологій виробництва сільськогосподарської продукції;
- реалізація інвестиційних проектів із придбання сільськогосподарської техніки – комбайнів, тракторів, автомобілів, сівалок та іншої техніки, будівництва сімейних молочних та інших ферм тощо;
- спрямування частини інвестицій на розвиток технологічної та виробничої інфраструктури, насамперед у будівництво об'єктів для приймання, доробки та зберігання сільськогосподарської продукції, а також розвиток добровільних об'єднань фермерських господарств;
- придбання комп'ютерної техніки і долучення господарств до глобальних телекомунікаційних інформаційних й обчислювальних ресурсів;
- спрямування частини інвестицій на участь у виставках, ярмарках, аукціонах, конференціях, семінарах й інших представницьких заходах;
- реалізація інвестиційних проектів є виробництва несільськогосподарських видів продукції та зеленого туризму.

Враховуючи вагомість державної інвестиційної підтримки малого агробізнесу в середньо і довгостроковій перспективі необхідно забезпечити розвиток по наступних основних напрямках:

- збільшення обсягів прямого інвестування фермерських господарств за рахунок власних коштів і позик;
- часткова компенсація банківських відсотків за наданий фермерським господарствам інвестиційний кредит на придбання сільськогосподарських земель, обзаведення технікою молодими фермерами;

- часткова виплата відсотків за кредитами з метою ліквідації наслідків стихійних лих;
- гарантування сплати інвестиційних кредитів фермерськими господарствами, у т.ч. й за лізинг високопродуктивних порід тварин, а також новітніх машин та обладнання;
- дотації на впровадження новацій у сільськогосподарському виробництві, екологічно чистої продукції, а також по захисту рослин, догляду за внутрішньогосподарськими меліоративними системами, боротьбі з інфекційними захворюваннями тварин тощо;
- фінансова підтримка наукових досліджень та їх впровадження у господарствах малого і середнього агробізнесу ;
- часткову компенсацію вартості дизельного палива фермерським господарствам;
- доплата господарствам за вироблену продукцію;
- фінансова допомога об'єднанням товаровиробників;
- стимулювання експорту сільськогосподарських продуктів.

Джерела:

1. Матеріали інтернет ресурсу. Режим доступу: <http://www.zerno.org.ua/links/>
2. Закон України "Про фермерське господарство" Верховна Рада України; Закон від 19.06.2003 № 973-IV.
3. Матеріали Головного управління статистики у Волинській області. Режим доступу: www.lutsk.ukrstat.gov.ua/

Стаття надійшла 6 березня 2015 р.

Дубневич Юрій. Аналіз стану ринку праці та зайнятості молоді в Львівській області

Аналіз стану ринку праці та зайнятості молоді в Львівській області. У статті проведений аналіз основних показників, які характеризують стан зайнятості молоді. Проведено аналіз рівня безробіття населення за рівнем освіти, показаний показник кількості працюючих пенсіонерів до кількості працюючої молоді у Львівській області.

Ключові слова: безробіття, молодь, ринок праці, зайнятість молоді, економічна активність.

Dybnevych Yu.V. Analysis of the Labor Market and Youth Employment in the Lviv Region. The article elaborates on the basic parameters that characterize the state of youth employment. An analysis of the unemployed by level of education has been carried out, the indicator of the number of working pensioners compared to the number of young workers in the Lviv region has been demonstrated.

Key words: Unemployment, youth, labor market, youth employment, economic activity.

Постановка проблеми. Особливості та етапи формування ринку праці в Україні, стан зайнятості населення й безробіття є наслідком історичних, соціальних та економічних умов, які склалися у державі не лише протягом останнього десятиліття, а й значно раніше. Проблеми сучасної економіки необхідно розглядати виходячи зі стану й перспектив розвитку ринку праці – головної складової ринкової системи, оскільки економіка – це насамперед відносини між людьми, які формують їх рівень життя [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями зайнятості молоді займалися багато вчених, як вітчизняних, наприклад таких, як: О.В. Абашина, Д.Л. Богиня, О.А. Грішнова, А.М. Колот, Е.М. Лібанова, М.С. Мутяк, В.О. Покрищук, Г.О. Радіонова, Ю.М. Щотова, О.В. Ягірська, та інші.

Мета статті. На основі порівняльного аналізу значень основних показників ринку праці здійснити оцінку стану молодіжної зайнятості в Львівській області та визначити тенденції розвитку молодіжного ринку праці.

Виклад основного матеріалу. Головною ознакою становища молоді на ринку праці є диспропорція між пропозицією та

попитом на робочу силу. Більшість молодих людей, особливо тих, хто навчаються, прагнуть працювати і мати власне джерело для існування. Це підтверджує відносно високий рівень економічної активності громадян віком 15—29 років.

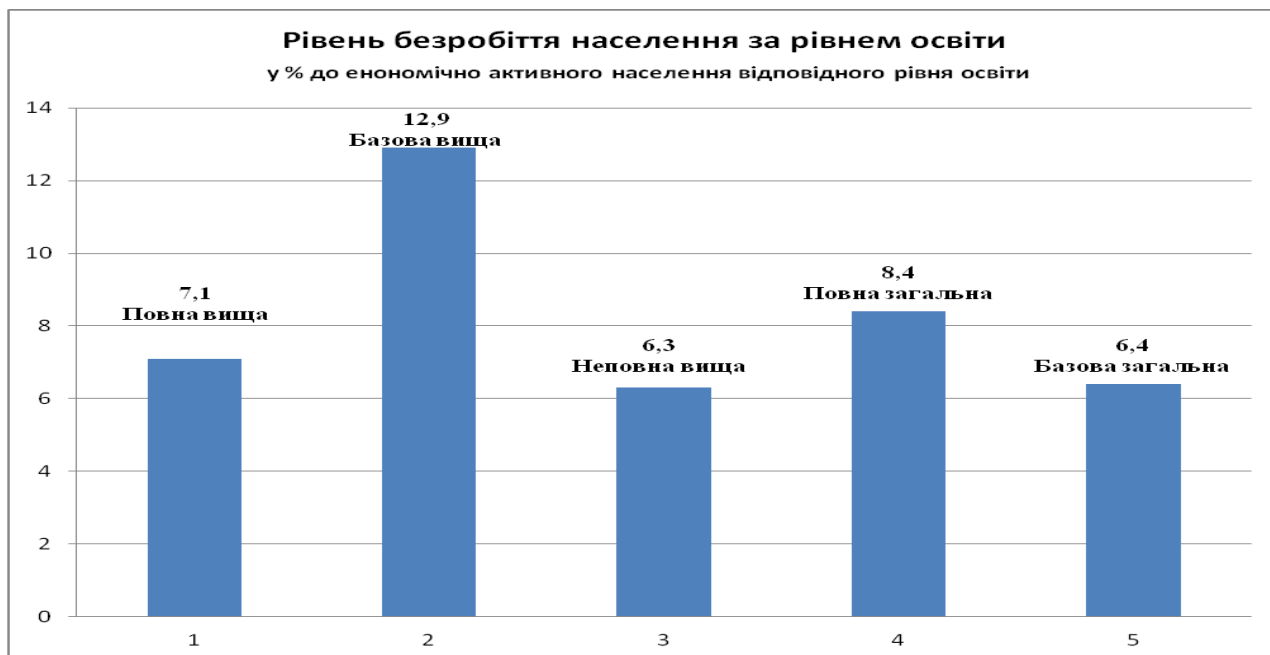
Економічно активне населення — це частина населення обох статей, яка протягом певного періоду забезпечує пропозицію своєї робочої сили для виробництва товарів і надання послуг. Кількісно економічно активне населення складається з чисельності зайнятих економічною діяльністю і чисельності безробітних, до яких за цією методикою відносять чітко визначені групи людей [6].

Важливими проблемами є вимушена незайнятість, зайнятість молоді віком від 15 до 19 років, безробіття серед сільського населення, працевлаштування молодих спеціалістів тощо. Зокрема, найменш конкурентоспроможною на ринку праці є міська молодь віком 15—19 років, яка здебільшого не має професійної освіти і досвіду роботи. Науковці вважають, що проблема вимушеної незайнятості є більш актуальною для міської молоді, ніж сільської.

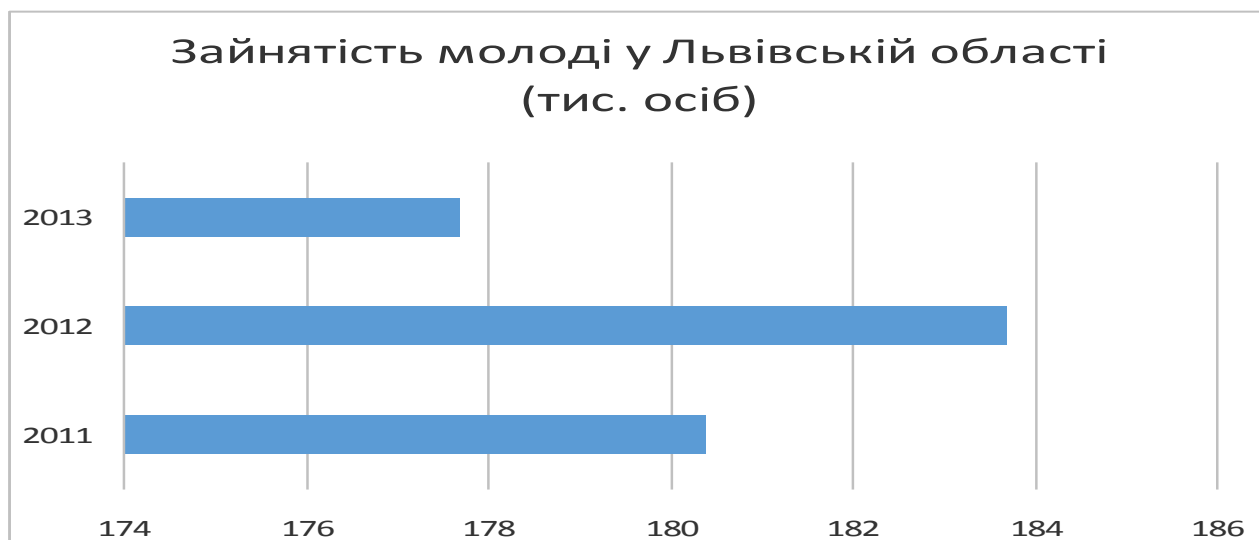
Кількість зайнятого населення віком 15–70 років у 2012 р., порівняно з 2011р., збільшилась на 30,1 тис. осіб, або на 0,1% та становила 20,4 млн. осіб, з яких особи працездатного віку склали 18,7 млн., або 92,1%. Рівень зайнятості населення віком 15–70 років відповідно зріс за означений період з 59,2% до 59,7%, а у населення працездатного віку з 66,5% до 67,1% . У 2013 р. кількість зайнятого населення становив 20404,1 тис., осіб. [3, с. 45].

Проблема працевлаштування та зайнятості молоді давно вже є предметом дослідження економістів, соціологів, психологів та перебуває в центрі уваги державних установ та неурядових організацій. В Україні постало питання молодіжного безробіття, підвищилась незахищеність молоді на ринку праці. Разом з тим зростає роль Державної служби зайнятості у працевлаштуванні випускників, навчальних закладів. Відповідно у вищих навчальних закладах III-IV рівнів акредитації всього навчається 1 млн. 723,7 тис. осіб, за кошти державного бюджету навчається, відповідно, 750,4 тис. осіб, за кошти місцевих

бюджетів – 188,2 тис. осіб, за кошти фізичних та юридичних осіб – 946.6 тис. осіб [5] .

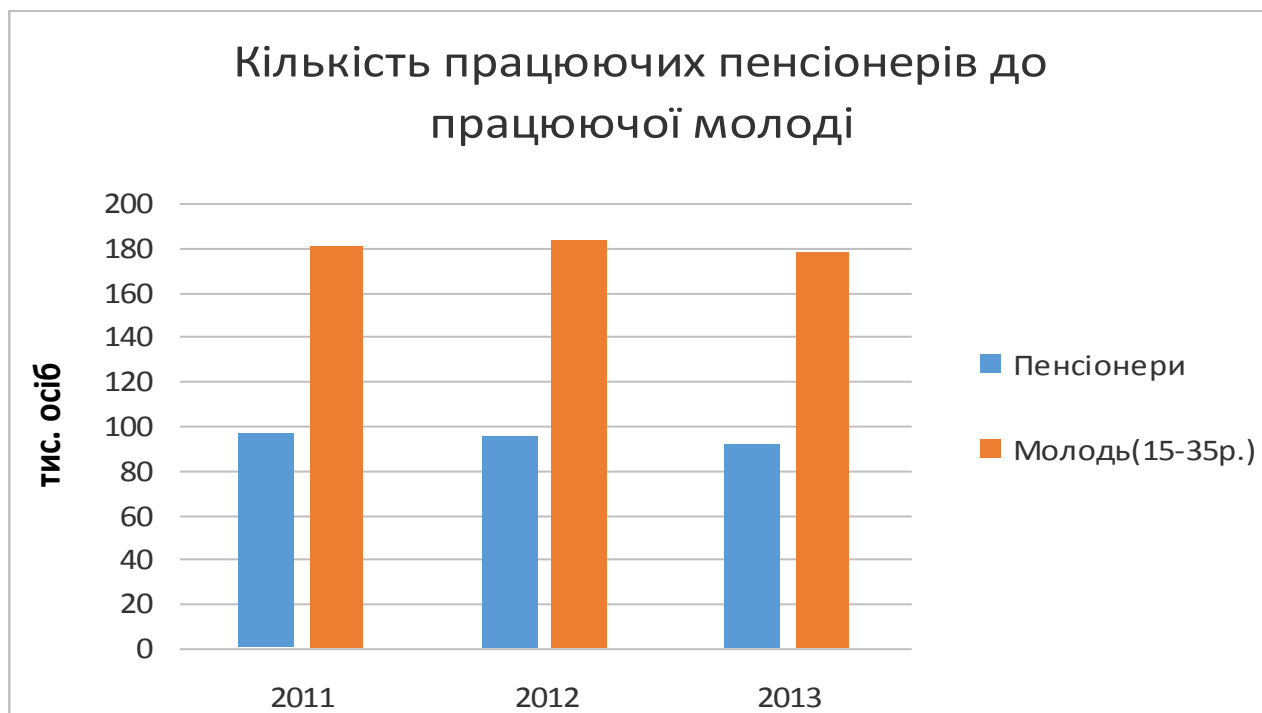

Діаграма 1. Держ. стат. України: рівень безробіття населення за рівнем освіти.

Діаграма 2. Держ. стат. України: зайнятість молоді у Львівській області за 2011-2013рр.

За даними діаграми можна зробити висновок, що найбільша зайнятість молоді становить у 2012 р. – 183,7 тис. осіб, а найменша у 2013 р. – 177,7 тис. осіб.

Діаграма 3. Держ. стат. України: відсотковий показник кількості працюючих пенсіонерів до кількості працюючої молоді у Львівській області.

Отже, за даними Держ. стат. України у львівській області кількість працюючої молоді у 2011 р. становить 180,4 тис. осіб, а працюючих пенсіонерів – 96, 5 тис. осіб, що на 83,9 тис. осіб менше від працюючої молоді. У 2012 р. кількість працюючої молоді становить 183,7 тис. осіб, а пенсіонерів – 95,2 тис. осіб, що на 90,5 тис. осіб менше від працюючої молоді. У 2013 р. кількість молоді – 177,7 тис. осіб, а пенсіонерів – 92,1 тис. осіб. Найбільша кількість працюючої молоді була у 2012 р., а пенсіонерів у 2011 р.

Економічно активне населення – це населення обох статей віком 15–70 років, яке протягом певного періоду забезпечує пропозицію робочої сили для виробництва товарів та послуг. Економічно активними вважають осіб, зайнятих економічною діяльністю, яка приносить дохід (зайняті), та безробітних. Кількість зазначених категорій та їх характеристики розраховують на підставі даних вибіркового обстеження населення (домогосподарств) із питань економічної активності (далі

вибіркові обстеження), що впроваджені у практику роботи органів державної статистики відповідно до рекомендацій Міжнародної організації праці (МОП). Зазначені вибіркові обстеження проводять за місцем постійного проживання населення та охоплюють осіб віком 15–70 років, щодо яких розраховують оцінки показників економічної активності, зайнятості та безробіття. У таблиці 2.1 наведено зайнятість населення за видами економічної діяльності.

Таблиця 1. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2012-2013 рр.(тис. осіб) (Джерело: [4]).

Роки	2012	2013
Усього зайнято	20354,3	20404,1
Сільське, лісове та рибне господарство	3496,0	3577,5
Промисловість	3345,6	3274,8
Будівництво	884,9	888,8
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	4441,7	4556,2
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1208,7	1221,2
Тимчасове розміщування й організація харчування	355,9	357,8
Інформація та телекомунікації	310,2	312,2
Фінансова та страхова діяльність	327,9	318,1
Операції з нерухомим майном	340,9	332,3
Професійна, наукова та технічна діяльність	539,4	527,4
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	368,0	367,6
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування ¹	1066,1	1025,3
Освіта	1713,0	1690,9
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1268,9	1256,7
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	239,7	240,7
Інші види економічної діяльності	447,4	456,6

З даних ми бачимо, що найбільше заняте населення сільському, лісовому, рибному господарствах, промисловості, оптовій та роздрібній торгівлях, ремонтах автотранспортних засобів, освіти та охорони здоров'я. Найменше у мистецтві, спорті, операціях з нерухомим майном, фінансовою та страховою діяльністю, інформацією та телекомунікацією.

В поточному 2014 році існує певний дисбаланс в попиті та пропозиції на ринку праці. Зокрема існує великий попит на робітничі професії, спеціалістів в сфері інформаційних технологій, спеціалістів в сфері захисту даних, кваліфікованих інженерів, проектувальників, хіміків, математиків. Натомість на ринку праці існує велика кількість людей з освітою менеджерів, економістів, юристів, філологів, філософів тощо, для яких не створенні відповідні робочі місця, і люди з такою освітою

вимушені отримувати додаткову освіту або працювати на низько кваліфікованих посадах та не за отриманою спеціальністю. Причини такого дисбалансу в великій кількості приватних вищих навчальних закладів, відсутності чіткої та збалансованої програми з державного замовлення спеціалістів, а також швидкоплинний ринок праці.

Молодь становить більше половини незайнятих осіб, які направляються державною службою зайнятості на проходження професійного навчання та перепідготовки. Це пояснюється, з одного боку, відсутністю достатньої кваліфікації у молодих людей, а з іншого боку - їх готовністю і здатністю оволодіти новими, конкурентоспроможними спеціальностями. Цілком імовірно, що певна частина молоді звертається до державної служби зайнятості з метою безкоштовно пройти курс навчання, а не у пошуках роботи [1]. Участь молоді у громадських роботах значно нижча, ніж у незайнятих осіб більш старшого віку. Очевидно, види діяльності, у яких організуються громадські роботи (більше третини робочих місць припадає на сільське господарство), не приваблюють молодь ні характером праці, ні можливим заробітком. Слід також зауважити, що молодь недостатньо активно користується профорієнтаційними послугами, які надає державна служба зайнятості [1].

Висновок. Необхідно проводити профорієнтаційні заходи, які б змогли зацікавити учнів у визначені професій на які є попит. Адже, багато молоді думають, що ці професії є не потрібні у країні і вони не є високооплачувані. За даними статистики кількість незайнятого населення знижується з кожним роком. Але ж це тільки кількість незайнятого населення, яке перебувало на обліку в державній службі зайнятості. Більшість молоді вважає, що головне в державній підтримці це можливість отримання роботи за фахом, гарантія постійного достатнього рівня заробітної плати, можливість отримання власного житла, створення умов для опанування нових форм самореалізації у вигляді зайняття підприємницькою діяльністю.

Держава поки що неспроможна вирішувати всі проблеми соціальної політики, тому всім громадським організаціям варто

працювати над цими питаннями та проблемами і шукати ефективні шляхи їх вирішення. Тільки створивши в Україні сприятливе підприємницьке середовище ми вирішимо багато важливих проблем, у тому числі і для розвитку економічної активності молоді, та реалізації свого трудового потенціалу.

Джерела:

1. Найда І.В. Організаційне забезпечення державної політики зайнятості молодих спеціалістів / І.В. Найда // Державне будівництво. - 2008. - № 2. - С. 1-8. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: // <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/1/12.pdf>
2. Особливості та етапи формування ринку праці в Україні. – Режим доступу: http://www.studentam.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2550&Itemid=28.
3. Державна служба статистики України ” Економічна активність населення України 2012 рік”, с. 45
4. Зайнятість населення: режим доступу: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>.
5. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/ua>.
6. Економічно активне населення: режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki>.

Стаття надійшла 7 березня 2015 р.

Довідка про авторів

1. **Банковський Ігор Ігорович** – студент 3-го курсу спеціальності «Практична психологія» Інституту права та психології НУ «Львівська політехніка». E-mail: anarkiib@gmail.com
Розвиток загальних здібностей в підлітковому віці (12-17 років) у загальноосвітній середній школі
2. **Вознюк Андрій Олександрович** – асистент кафедри фінансів і кредиту Львівського національного аграрного університету. Науковий керівник – Онисько С. М., канд. економічних наук, професор. E-mail: voznyuk-andriy@ukr.net
Перспективи функціонування та розвитку сільськогосподарських підприємств
3. **Дубневич Юрій Володимирович** – канд. економічних наук, ст. викладач кафедри менеджменту організацій ім. проф. Є. Храпливого Львівського національного аграрного університету. К.т.: 0636044344. E-mail: Dubnevych@ukr.net
Аналіз стану ринку праці та зайнятості молоді в Львівській області
4. **Закалик Галина Михайлівна** – старший викладач кафедри психології Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП».
Емпатія як чинник формування «синдрому емоційного вигорання» у лікарів
5. **Конюх Оксана Василівна** – студентка кафедри психології Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП».
Емпатія як чинник формування «синдрому емоційного вигорання» у лікарів
6. **Карпович Наталія Володимирівна** – студентка 5 курсу філософського факультету, ЛНУ ім.І.Франка. к.т.: 0661236687. E-mail: www.karpovich1993@inbox.ru
Соціально-психологічні чинники становлення особистості підлітка в сім'ї
7. **Лозинський Олег** – викладач кафедри психології, педагогіки та соціального управління Інституту права та психології НУ «Львівська політехніка».
Психологічний аналіз економічних технологій політичної корупції
8. **Сергеєв Микола Васильович** – Львівський інститут менеджменту, Львівський університет ім. Івана Франка. К.т.: 0677342657. E-mail: Nserg@yandex.ru
Психологічні виміри поезій Т. Г. Шевченка як спосіб самоідентифікації українського народу
9. **Шерешкова Катерина Сергіївна** – студент 3-го курсу спеціальності «Практична психологія» Інституту права та психології НУ «Львівська політехніка».
Розвиток професійних здібностей в підлітковому віці (15-19 років) в закладах професійно-технічної освіти

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Психологічні виміри
культури, економіки, управління:
науковий журнал

Psychological Dimensions
of Culture, Economics, Management:
Science Journal

Випуск V

Ідея проекту, макет, комп'ютерна верстка, дизайн
Наукової організації «Львівський аналітичний дім».
E-mail: lviv-forum@ukr.net

Підписано до друку 14.04.2015 р. Формат 60x84/16.
Папір друк. Друк на ксероксі. Гарнітура Palatino Linotype.
Ум. друк. арк. 4,3. Тираж 100.

Видавництво:
ТзОВ «Ліга-Прес»
79006, м. Львів, а/с 11018.

Віддруковано ПП «Марусич М. М.»
Свідоцтво про державну реєстрацію №1252 від 30. 12. 1996 р.
Львівська обл., Пустомитівський р-н, с. Зубра,
вул. Сагайдачного, 17
(м. Львів, пл. Я. Осмомисла, 5, тел. : (032) 261-51-31).
E-mail: interprint-m@rambler.ru